

Stefan Berger

Manchester University

Moć nacionalnih povijesti: pisanje nacionalne povijesti u Europi 19. i 20. stoljeća¹

S engleskog jezika prevela: **Kristina Videković**, prof.

Protonacionalizam i predmoderne europske naracije o naciji

Pisanje nacionalne povijesti u Europi započelo je prije 19. stoljeća. Autore koji pišu o *natio* i *nationes* zapravo možemo naći već u Srednjem vijeku i ranoj modernoj Europi. Primjerice, engleski povjesničar iz 12. stoljeća William od Malmesburyja² u svom djelu *Deeds of the Kings of the English* (prev. Djela kraljeva engleskih) daje jasnu predodžbu o političkom i kulturnom zajedništvu engleske nacije. Williamov tekst jasno definira proces civiliziranja te hvali Engleze jer su postali civilizirani pod utjecajem Normana. Uz to, pred Engleze postavlja specifičan zadatak: da civiliziraju barbarske Kelte, odnosno Velšane, Škote i Irce. Središnje teme Williamove povijesti – razvoja civilizacije – ponovno se dotiče znatno kasnije, u 18. stoljeću, David Hume. Hume se divio Williamovim spisima te je poput njega bio frankofil i vjerovao u razvoj i civilizaciju koje su doista bile središnje teme cjelokupne historiografije 18. stoljeća u Europi.³

Međutim, godinama prije 18. stoljeća europski su se humanisti svom silom uhvatili teme nacije.⁴ Humanisti iz cijele Europe stvorili su zbirku zajedničkih sjećanja, vrijednosti, simbola i mitova usmjerenih na prostorni entitet poznat kao nacija čak i tamo gdje nacija nije postojala, npr. u talijanskim i njemačkim zemljama. Pojmovi geografija, teritorij i povijest bili su povezani s idejom nacionalnosti. Dok su srednjovjekovni povjesničari često bili redovnici, humanisti su bili gradska i fakultetski obrazovana kozmopolitska elita. Ako su ih plaćali vladari ili državna tijela, najčešće su gradili svoje nacionalne naracije oko pokušaja njihovih gospodara da izgrade državu. To se osobito moglo primijetiti na dvoru habsburškog cara Maksimilijana I. Izum

tiskarskog stroja pred kraj 15. stoljeća bio je neophodan u omogućavanju lakšeg širenja nacionalnih diskursa i njihove međusobne interakcije. Počela se stvarati europska javna sfera u kojoj se raspravljalo o idejama o naciji.

S obzirom da su humanisti često bili klasičari, bili su skloni oslanjati se na klasične tekstove pri određivanju karakteristika pojedinih nacija. Dobar primjer toga su talijanski humanisti koji su u 15. stoljeću ponovno otkrili Tacitov tekst o germanskim plemenima s kraja 1. stoljeća. Tekst im je poslužio kao dokaz da su u Rimskom Carstvu jedino njihovi talijanski preci posjedovali kulturu i civilizaciju, za razliku od barbara koji nisu pali pod dobroćudni utjecaj civiliziranog Rima. Međutim, njemački humanisti poput Jakoba Wimpfelinga, Conrada Celtisa i Ulricha von Huttena odgovorili su svojim talijanskim kolegama izvrtanjem njihovog argumenta. Osmislili su katalog vrлина germanskih ratničkih naroda čije su glavne karakteristike bile iskrenost, otvorenost, pristojnost, ljubav prema slobodi i čistoća morala. Time su germanska plemena na pozitivan način suprotstavili dekadentnim i ženstvenim rimskim degenericima. Humanisti nisu samo pokušali definirati nacionalni karakter već su nastojali naći i porijeklo nacije te naglasiti njezinu dugovječnost. Stoga su njemački humanisti argumentirali da njemački narodi potječu od Tuista, najstarijeg posvojenog sina biblijskog Noe. Nacionalni heroji bili su od presudne važnosti budući da su bili simbol svih nacionalnih vrлина te su branili nacionalnu „bit“ od stranih prijetnji. Nacionalne su se naracije u Europi ponekad ispreplitala. Primjerice, Karlo Veliki pojavljuje se u francuskim i njemačkim naracijama o naciji. No, nacionalni su heroji puno češće bili nedvosmisleno nacionalne ličnosti. To je bilo iznimno potrebno jer su humanisti bili skloni definirati svoje nacije u odnosu prema drugim nacijama, osobito susjednim nacijama koje su često smatrali značajnim „drugima“ u odnosu na „vlastitu“ naciju. Zato su njemački humanisti često kritizirali Francuze i Talijane zbog njihove pretjerane civiliziranosti, korupcije i arogantnosti. Njihov je raskošan životni stil poticao lijenost i vodio do propadanja, što se često izvirgavalo ruglu u naracijama njemačkih humanista kad su u pitanju Francuska i Italija. Ideja o neprijateljima nacije bila je stoga već dobro razrađena u 16. stoljeću.⁵ Reformacija u 16. stoljeću mogla se samo nadovezati na humanistički diskurs o naciji. Srednjovjekovne teorije o prevođenju legitimirale su moć pape. Protestantski vladari i poglavari država Sjeverne, Srednje i Zapadne Europe koristili su protestantsku naciju kao anti-univerzalistički pojam u opoziciji s papom. Ujedno su stvarali nacionalne povijesti koje su suprotstavljali Rimu i odvajali ih od njega. Nacionalne naracije postale su korisno oružje za suzbijanje militantnog univerzalizma protureformacije i opravdanje za stvaranje protestantskih nacija. Reformacija je stoga imala temeljno značenje za mnoge protestantske nacije u Europi.⁶

Kao što se može vidjeti iz ovog kratkog prikaza, mnogi tropi nacionalne pripadnosti i identiteta koji su bili glavni sastojci nacionalnih povijesti, potječu iz srednjeg vijeka i ranog novog doba. Međutim, ostajem pri tvrdnji da se velika promjena dogodila u drugoj polovici 18. stoljeća. Moderne nacije značajno su se razlikovale od onih srednjovjekovnih, a samim time su i moderne nacionalne povijesti bile znatno drugačije te imale znatno drugačiju funkciju od srednjovjekovnih i ranih modernih nacionalnih povijesti. Tek je u moderno doba, za vrijeme europskog „prijelaznog doba“ (*Sattelzeit*) između 1750. i 1850. godine, odanost naciji postala najvažnije sredstvo legitimiziranja

država.⁷ Tek je tada nacija zamijenila religiju, dinasticizam i feudalizam te se stopila s njima kako bi stvorila presudnu vezu u odnosu dominantnih i dominiranih. Prije 1750. godine nacija i nacionalne povijesti nisu igrale tu važnu ulogu što znači da se dogodila kvalitativna promjena u pisanju nacionalnih povijesti koja zahtjeva podrobnije razmatranje.

Pisanje nacionalne povijesti i dolazak modernog doba u Europi, 1750. - 1850.

Druga polovica 18. stoljeća označila je početak novog shvaćanja povijesti kao znanosti. Znanstvenost je postala novi moto historiografije,⁸ a nova znanstvena povijest postala je institucionalizirana i profesionalizirana. Povijest je postala važan predmet na sveučilištima. Osnivali su se instituti za povijesna istraživanja i povijesna društva, a pojavile su se i akademije u kojima je povijest često imala bitan položaj. Neke od tih institucija, primjerice razne kraljevske akademije u mnogim zemljama, osnovale su kraljevske obitelji. Neke su osnovali aristokrati, primjerice plemićke zaklade u Mađarskoj. Druge, poput mnogih naučnih društava u europskim urbanim središtima, financirale su pak mecene iz srednje klase. Konačno, nekima, poput velškom Sveučilištu u Aberystwythu, velika količina sredstava stizala je iz redova radničke klase, konkretno u ovom slučaju novčići rudara iz Južnog Walesa odigrali su značajnu ulogu u prikupljanju velikog dijela novca za sveučilište. Središte društvene i kulturne moći obično je bilo važno za razvoj nacionalnih naracija u Europi.

Sveučilišta u Göttingenu i Berlinu u njemačkim zemljama često se spominju kao mjesta na kojima su se promjene u podučavanju i proučavanju stapale kako bi stvorile novo viđenje povijesti. Filologija i kritika izvora postale su ključno oružje povjesničara u razlikovanju „mitova“ i „istina“.⁹ Povijesni seminari bili su mjesta gdje bi profesori i studenti zajedno istraživali ostatke povijesti i uz pomoć istraživanja širili na znanstvenoj osnovi naše znanje o povijesti. Leopold van Ranke postao je u 19. stoljeću simbol tog novog shvaćanja historiografije te su povjesničari iz cijele Europe nahrupili u Njemačku kako bi postali naučnici njemačkog genija koji će ih opskrbiti alatima za povjesničarsku vještinu.¹⁰ Institucionalizacija i profesionalizacija historiografije, koje su pronašle tako snažan izraz u europskom kultu koji se stvorio oko Rankea, uvele su jasnije granice između amatera i profesionalca, književnosti i povijesti te, što se tog tiče, između „mitova“ i „povijesti“. Ideologija „znanstvenosti“ uvelike je pridonijela razvoju žanrova i uspostavljanju povjesničara kao autoriteta za ono što se „zapravo dogodilo“ u prošlosti.

Upravo je taj autoritet u Europi 19. stoljeća pretvorio povjesničare u istaknute graditelje nacije. No, oni zasigurno nisu bili jedini. Druge, često susjedne, discipline s jednakim pravom na „znanstvenost“ ispreplitale su se s povijesti kako bi pružile argumente u korist nacionalne ideje. Geografija, arheologija, kartografija, numizmatika i genealogija prve su koje padaju na pamet, no to nije iscrpan popis disciplina koje su pridonijele oblikovanju i formuliranju nacionalnih metanaracija. Najuspješnije nacionalne povijesti u Europi nedvojbeno su one koje su ujedinile pronalazke različitih znanstvenih disciplina kako bi proizvele iscrpan opis nacionalnog karaktera. Kao primjer može se uzeti geografija koja je uvelike utjecala na švicarske, britanske i ruske nacionalne naracije. Švicarska se nacija definirala kao nacija koju su oblikovale

Alpe, britanska kao nacija koju je određivalo more, a ruska kao nacija koja je stvorena na prostranstvu Ruskog Carstva koje se proteže od Atlantskog oceana na istoku do srednjoistočne Europe na zapadu i od polarnice na sjeveru do azijskog potkontinenta na jugu.¹¹

Druga polovica 18. stoljeća tijekom koje je počela izranjati nova „znanstvena“ paradigma također predstavlja vrhunac prosvjetiteljske povijesti.¹² Naglasak na univerzalnim kategorijama poput razvoja i slobode značio je da prosvjetitelje ne zanimaju naročito nacionalne posebnosti. Oni su radije pokušali dokučiti djelovanje univerzalnih ljudskih načela i obilježja u prošlosti. To je dovelo do velikog broja transnacionalnih oblika povijesti. Čak i kad su pisali o povijesti određene nacije, redovito je to bio pokušaj da se prikažu univerzalna načela u povijesti te nacije. Pa ipak ne postoji potpuno jasna dihotomija historiografije okrenute prosvjetiteljskom univerzalizmu i historiografije posvećene budućem romantičarskom nacionalizmu. Na kraju krajeva Voltaire, Montesquieu i Hume pokazali su veliko zanimanje za pitanja nacionalnog karaktera i razlike među nacijama.¹³ August Ludwig Schlözer iz Göttingena dobar je primjer združenog interesa za nacionalne posebnosti i univerzalna načela. Iako se Schlözer bavio pisanjem nacionalne povijesti, njegov život i djelo pokazuju koliko je malo značaja za njega imao uski nacionalni fokus. Nakon studija u Uppsali u Švedskoj postao je profesor ruske povijesti u Sankt Peterburgu, a zatim 1768. godine pročelnik povijesti na Sveučilištu u Göttingenu. Tamo je uz zanimanje za skandinavsku i rusku povijest razvio i opće zanimanje za narode diljem svijeta. Njegova predanost univerzalnoj povijesti išla je ruku pod ruku s dubokim nepovjerenjem u općenitosti koje su iznosili filozofi povijesti.¹⁴

Proglašenjem neotuđivih ljudskih prava Francuska je revolucija 1789. godine označila glavni pokušaj stvaranja društva na nekim od univerzalnih vrijednosti koje je zagovarao prosvjetiteljstvo, no označila je i prekretnicu za povijesne znanosti. Kada su Francuzi svijetu prenijeli svoje univerzalne vrijednosti u revolucionarnim ratovima 1790-ih i Napoleonskim ratovima 1800-ih, nacionalna je povijest u drugim dijelovima Europe postala važno sredstvo zaštite posebnosti nacije od univerzalnih težnji i imperijalističkog francuskog ekspanzionizma. Nacionalna povijest postala je odgovor na prosvjetiteljski univerzalizam. U tom se kontekstu ideja Johanna Gottfrieda Herdera o nacionalnoj povijesti proširila Europom poput vatre i pretvorila Herdera u još jednu osobu od istinski europskog značaja u nacionalnoj historiografiji.¹⁵ Herder je tvrdio da svaki narod ima pravo živjeti u vlastitoj naciji. Prema Herderu, poezija i jezik, a ne povijest, najbolje su odražavali dušu i bit nacije. Herder, koji je ostao uvelike pod utjecajem prosvjetiteljske misli i osobito ideja Gottfrieda Wilhelma Leibniza, nije zagovarao uski nacionalizam već istinski pluralizam nacija od kojih svaka ima svoju jedinstvenu vrijednost. Za Herdera, otvorenog protivnika kolonijalizma i opresije manjinskih nacionalizama u europskim carstvima, nacije su bile kozmopolitske jedinice. Pa ipak, svojim interesom za originalnost nacionalnih kultura, otvorio je vrata za sve kasnije nacionaliste koji su bili skloni tvrdnjama da je njihova nacija originalnija i samim time vrednija od drugih nacija koje su klasificirane kao „izvedene“ ili „polovne“.

Herder je dao glas svim onim nedominantnim etničkim skupinama Srednje, Srednjoistočne i Istočne Europe koje su tijekom dugog 19. stoljeća imale želju stvoriti vlastitu nacionalnu državu.¹⁶ Nadahnua je nacionalne preporode koje su provodili

lingvisti, pjesnici, sakupljači narodnih pjesama i bajki i konačno, no ne i najmanje, povjesničari. Povjesničari su pod utjecajem Herdera razvili cijeli arsenal argumenata u korist nacionalnih posebnosti. Citatima iz lingvističkih radova naglašavali su ulogu jezika kao pokazatelja zajedničkih povijesnih korijena. Isticali su uglednu književnu tradiciju kao jedno od dostignuća njihove nacije. Često su stavljali naglasak na vezu između nacije i religije te je više od jedne nacije proglašeno „svetima“ kao zahvala za pojedine usluge obavljene u ime religije. Bog je često proglašavan rukom koja kuje nacionalni karakter ili sije sjeme nacije u nastajanju. Nacionalne su povijesti diljem Europe postale priče o „zlatnom dobu“, „izgubljenoj domovini“ i „narodnom preporodu“. Ponovno su se otkrivali nacionalni epovi poput finske Kalevale kako bi se konstruiralo mitska „zlatna doba“ i prikazala dugovječnost nacije i nacionalnih ambicija. Ako nisu postojali čvrsti dokazi, povjesničari nisu baš prezali od izmišljanja izvora i u nekim slučajevima cijelih epova kako bi ojačali vjerodostojnost svoje nacije. Kao važni primjeri takvih „izmišljotina tradicije“⁴⁷ mogu se spomenuti izmišljotine škotskog pjesnika Ossiana i Václav Hanka koji je krivotvorio rukopise Königinhofa i Grünberga.

Povjesničari su prikazivali vrline svojih nacija i uspoređivali ih s narodnim moralnim manama drugih. Romantičarska nacionalna povijest nije bila u modi samo u Srednjoistočnoj Europi kao što nam govori dobro dokumentirani primjer Belgije.¹⁸ Nacije su sebe definirale u odnosu na druge nacije, osobito susjedne, no nacije su se gradile i u kontrastu s navodnim unutarnjim neprijateljima. Židovi, socijalisti i katolici često su se pojavljivali u raznim europskim nacionalnim povijestima kao skupine koje nagrizaju unutarnje zajedništvo i izjedaju nacionalno jedinstvo nacionalnih duša. Kulturalni konzervativci poput mađarskog nacionalnog povjesničara Szefkúá poistovjećivali su ponajviše Židove s degradirajućim utjecajem modernog doba na europsko društvo. Nasuprot tome, vladari i dinastije često su se slavili kao simboli integracije i zajedništva. Vladari naravno nisu bili jedini nacionalni heroji. Osnivači nacija poput Bismarcka ili Garibaldija, spasitelji nacija poput Williama Wallacea i Churchilla, reformatori nacija poput Petra Velikog i baruna vom Steina, vojni zapovjednici poput Moltkea, de Gaullea ili Gustava Wasea, kulturalne ikone poput Shakespearea, Schillera, Cervantesa, Molierea ili Dantea, i veliki religijski vođe poput Jana Husa i Martina Luthera popunili su panteon nacionalne historiografije koja je postala opsjednuta „velikim ljudima“.¹⁹

Nacionalne povijesti diljem Europe oduvijek su bile povezane s temom rodno-sti.²⁰ Primjerice, neprijatelji nacije redovito su bili prikazani kao ženstveni likovi, dok se buđenje nacionalne svijesti poistovjećivalo s muškom snagom i hrabrošću. Unatoč tome, povjesničari su često govorili da su nacije tijekom razdoblja strane dominacije ili represije bile „silovane“ što čini neprijateljske nacije muškim silovateljima. Nacionalni sveci mogli su biti muškarci i žene, no većina aktivnih nacionalnih predstavnika i heroja bili su muškarci s iznimkama poput Marianne i Ivane Orleanske u Francuskoj, Marije Terezije Austrijske i pruske kraljice Lujze. U češkoj nacionalnoj povijesti sloboda čeških žena u starijoj povijesti redovito se stavlja u kontrast s opresijom koju su navodno iskusile njemačke žene. To je narativni trik kojim se htjelo istaknuti da je češka nacija sklonija demokraciji. Unatoč tome, zbog velike povezanosti rata i stvaranja nacionalne države, obično se izbacivalo žene iz nacionalnih priča budući da su muškarac – građanin i vojnik – i njegov heroizam bili u središtu pozornosti. Povremeno bi se

pojaviła poneka žena ratnica. Poljske su žene zaslužile istaknuto mjesto u nacionalnim povijestima kada su 1831. godine sudjelovale u borbama protiv carske Rusije. Mitsku Boadiceju moglo bi se prikazati kao ratnicu za britanstvo protiv rimskih osvajača. Pekarica iz Aljubarrote pridonijela je pobjedi Portugala protiv kastiljanskih snaga u bitci kod Aljubarrote 1385. godine – događaj koji se spominje u većini nacionalnih povijesti Portugala. Međutim, žene borci nisu se općenito uklapale u rodni poredak povijesnih naracija 19. stoljeća te ih se stoga izbacivalo iz njih, kao što je bio slučaj s njemačkim „djevicama s mačem“ koje su se borile uz bok svojih muških drugova u ratovima za nacionalno oslobođenje 1810-ih.²¹

Žene su se često pojavljivale kao anti-heroji. Poljski povjesničar Lelewel prikazuje žene poljskih kraljeva koje su bile stranog porijekla kao izvore svih zlih stranih običaja koji oslabljuju poljsku nacionalnu kulturu. Mnoge španjolske nacionalne naracije kao glavnog krivca u priči o arapskoj invaziji poluotoka u 8. stoljeću prikazuju ženu imena Florinda „La Cava“ (prev. Prostitutka). Većina nacionalnih povijesti brižno prikazuje naciju kao veliku obitelj u kojoj se muške i ženske vrline spajaju kako bi tvorile savršen sklad i zajedništvo. Prema tome, muške i ženske slike često se pojavljuju jedna uz drugu. Nazivanje cara očinskom figurom svih Rusa podudara se sa zazivanjem „majke Rusije“. Pruski kralj Friedrich II. i pruska kraljica Lujza zajedno se pojavljuju kao najbolja oličenja njemačkih nacionalnih vrlina. Žene su bile važne u nacionalnim povijestima – kao kraljice, svete, mitske osnivačice, one koje su sebe žrtvovala za naciju, uzorne majke i uzori za suvremene žene. Žene su bile integrativno, prijateljsko, zaštitničko i obiteljsko lice nacije, nužni parnjak ratnika i državnika koji su vodili naciju kroz opasnost. Kad su povjesničari htjeli proglasiti naciju svetom, žene su često igrale važnu ulogu kao mučenice u ime nacionalne ideje.

Rodno obilježene nacionalne naracije nedvojbeno su jednako prevladavale u ruskoj nacionalnoj povijesti kao i u britanskoj, a mogu se naći i u norveškim nacionalnim naracijama baš kao i u njihovim grčkim parnjacima. Međutim, mora se razmotriti pitanje da li se „zone nacionalizma“ u Europi mogu poistovjetiti sa „zonama nacionalne historiografije“.²² Je li nacionalizam u Zapadnoj Europi bitno različit od nacionalizma u Srednjoj i Istočnoj Europi? Novija istraživanja o nacionalizmu dovela su u pitanje tu pretpostavku.²³ Unatoč tome, za formuliranje nacionalnih priča bilo je važno da li nacionalne države već postoje ili su samo projekcija budućnosti. Povjesničari u Engleskoj, Francuskoj, Nizozemskoj, Portugalu i Španjolskoj mogli su temeljiti svoje priče na neprekinutim tradicijama postojanja država. Granice su se u Zapadnoj Europi rijetko mijenjale nakon 1815. godine zbog čega su teritorijalna preklapanja manje istaknuta u nacionalnim povijestima Zapadne Europe nego u nacionalnim povijestima Istočne Europe. Došlo je do sukoba između Portugala i Španjolske zbog male španjolske enklave Olivençe, a vodili su se i granični sukobi sa Srednjom Europom, prvenstveno Njemačkom. Kao primjeri mogu se navesti sukob oko grofovije Schleswig s Danskom i sukob oko pokrajine Alsace s Francuskom. Međutim, to je gotovo ništa naspram situacije u Srednjoj i Istočnoj Europi u kojima su granični sukobi i preklapanja nacionalnih povijesti često najznačajniji za stvaranje nacionalnih naracija. U ovim dijelovima Europe jedan grad nije imao samo nekoliko različitih imena već je pripadao i nekolicini nacionalnih naracija kao što je slučaj s gradom čije austrijsko ime glasi Lemberg, poljsko Lwów, a ukrajinsko Lviv (da ne spominjem još židovski i

armenski naziv grada!). Krajolikom Srednje i Istočne Europe 19. stoljeća dominirala su multinacionalna carstva i u takvoj se klimi mnoštvo nedominantnih etničkih grupa borilo da izgrade vlastite nacionalne priče. Ugledali su se upravo na društva Zapadne Europe u uspješnom stvaranju nacije. Okcidentalizam u Srednjoistočnoj i Istočnoj Europi pokušao je prilagoditi i primijeniti cijeli niz zapadnih ideja i običaja vezanih uz stvaranje nacije. Istovremeno je protokronizam, tj. ideja da je Istok u ključnim područjima napredovao prije Zapada, mogao poslužiti kao nacionalna zaštita protiv optužbi da je nacija nazadna te da je podbacila. Najslavniji je primjer toga rumunjska nacionalna naracija.

Upravo na mjestima gdje je bilo teže stvoriti nacionalnu povijest i gdje je ona često bila osporavana, nacionalna je povijest obično služila kao znatno veći temelj za nacionalni identitet nego na mjestima gdje je postojala opća suglasnost o temeljima nacionalne priče. Kao dokaz toga možemo spomenuti britansku povijest 19. i 20. stoljeća te uspješno stvaranje nacije temeljeno na načelima ustavne reforme, slobode pojedinaca i dobroćudnog imperijalizma.²⁴ Čak i u Britaniji stvaranje konsenzualne nacionalne povijesti nije moglo prikriti sve manjkavosti multinacionalne države. Irci su počeli osporavati nacionalnu priču i u konačnici stvorili vlastitu nacionalnu povijest u opreci s britanskim imperijalizmom.²⁵ U multinacionalnim državama 19. stoljeća koje su bile slabije od Britanije, recimo Španjolskoj, konkurentne nacionalne naracije lakše su se pojavljivale, primjerice u Kataloniji i Baskiji.

Carstva Srednje i Istočne Europe očevidno su se znatno više borila od nacionalnih država Zapadne Europe kako bi sputala mnoštvo nacionalnih povijesti. Sveto Rimsko Carstvo raspalo se već 1806. godine. Iako su se u budućim desetljećima njemačke zemlje borile da stvore ujedinjenu njemačku nacionalnu državu, povjesničari su puno učinili za stvaranje nacionalne priče. Nakon ujedinjenja Njemačke pod Prusijom 1871. godine pruska je škola historiografije, koja je tvrdila da je glavna pruska misija oduvijek bila ujediniti Njemačku, vrlo brzo postala vodeća. Habsburška Monarhija uzaludno se borila protiv uspostavljanja talijanske nacionalne države u ožujku 1861. godine. Habsburgovci su Mađarskoj dodijelili djelomičnu autonomiju unutar carstva uslijed čega su ostali slavenski narodi osvijestili činjenicu da ih se ponovno diskriminira. Rijetko je koji nacionalni povjesničar bio toliko revan u nadgledanju nacionalnih zahtjeva upućenih carstvu poput češkog povjesničara Palackyja.²⁶ Carstvo dinastije Romanov u Rusiji moralo se zadovoljiti nacionalnim nemirima na svojim granicama. Najistaknutiji su pritom naravno Poljaci koji su vrlo brzo razvili nacionalne naracije koje osporavaju podjelu Poljske iz 1795. godine i koje su usmjerene na ponovnu uspostavu nezavisne Poljske. No, tijekom 19. stoljeća pojavljuju se nezavisne nacionalne naracije i u Finskoj te baltičkim zemljama.²⁷ Za razliku od Habsburgovaca, koji su nastojali pomiriti različite nacionalnosti i carstvo, dinastija Romanovih odgovorila je na takve nacionalne nemire na svojim granicama intenzivnom kampanjom rusifikacije. Povjesničari su pritom pripomogli objašnjenjima zašto su određeni dijelovi carstva ruski. Velik broj nacionalnosti diljem Južne, Istočne i Srednjoistočne Europe bio je iznimno inspiriran uspješnom grčkom borbom u Osmanskom Carstvu za vlastitu nezavisnu nacionalnu državu. Svaka od tih nacionalnih borbi razvila se i stvarala na temelju naracija o naciji koja pokušava ostvariti svoja prava na nacionalnu originalnost i autentičnost. Nacionalni su povjesničari diljem Habsburške Monarhije i Osmanskog

Carstva te carstva dinastije Romanov ogorčeno prigovarali carstvima nazivajući ih 'tamnicama naroda' Europe. Ovdje je naglasak u nacionalnoj povijesti stavljen na opresiju i patnju pod carskom moći.²⁸

Međutim, nacionalni povjesničari koji su istovremeno bili branitelji i proroci nacionalne države, nisu potpuno dominirali zvanjem. Među velikim kritičarima rastuće opsjednutosti nacionalnom historiografijom nalazio se i lord Acton, kraljevski profesor povijesti na Sveučilištu Cambridge nakon 1895. godine, koji se zauzimao za carstvo, a ne naciju, i koji je osobito hvalio Habsburšku Monarhiju kao jamca mira i stabilnosti u Srednjoistočnoj Europi.²⁹ Povjesničar iz 19. stoljeća iz Luzerna, Eutyeh Kopp, okarakterizirao je glavne sastojke švicarske nacionalne povijesti kao čistu fikciju zbog čega je i očekivano proglašen austrijskom izdajicom.³⁰ Međutim, takvi kritički glasovi nisu mogli zaustaviti napredovanje nacionalne historiografije 19. stoljeća. Otprilike jedno stoljeće, od 1850. do 1950. godine, nacionalna je historiografija nesumnjivo bila dominantan oblik historiografije u Europi.

Kulminacija nacionalne historiografije, 1850. - 1950.

Iako se romantičarski stil pisanja zadržao u nacionalnoj historiografiji i u drugoj polovici 19. stoljeća, pred kraj tog stoljeća jačanjem procesa profesionalizacije i institucionalizacije historiografije došlo je do pozitivnog odmaka od romantizma. Povjesničari su dodatno naglašavali važnost kritike izvora te počeli opovrgavati cijeli niz „povijesnih mitova“ koje je širila romantičarska historiografija. U Srednjoistočnoj je Europi primjerice Pekař počeo rušiti Palackýjevo viđenje husitizma kao donosioca moderne demokracije u češke zemlje, a Bobrzyński je učinio isto s Lelewelovim veličanjem „plemičke demokracije“ u Poljskoj.³¹ Međutim, ideja da je povijest svojevrсно ogledalo u kojem nacija može vidjeti kakva je, zadržala se i dalje. Za razliku od ogledala u bajci o Snjeguljici, ovo ogledalo, usprkos protivljenju povjesničara, nije bilo prisiljeno govoriti „istinu“. Stoga je svatko tko je držao ogledalo, u njemu vidio ono što je sam izgradio, odnosno oni koje je zanimala nacionalna povijest nikada nisu imali samo jedno ogledalo već nekoliko njih, tj. nekoliko konkurentskih naracija. Unatoč tome, svi koji su držali ogledala tvrdili su da je njihova interpretacija jedina prava.

Povjesničari su se i dalje smatrali pedagogima nacije. Heinrich von Treitschke u Njemačkoj, Nicolae Iorga u Rumunjskoj i Konstantinos Paparrigopoulos u Grčkoj žustro su radili na formuliranju i legitimiranju nacionalnih država. Nacionalni se povjesničari nisu pojavili istovremeno u svim krajevima, što je osobito točno za Istočnu Europu gdje su se značajna djela o nacionalnoj povijesti pojavila relativno kasno. Primjerice, jedan od prvih velikih ukrajinskih nacionalnih povjesničara Mihajlo Gruševski, napisao je svoje djelo *Povijest Ukrajine-Rusi* u deset svezaka između 1894. i 1934. godine.³² U Estoniji se nacionalna metanaracija počela formulirati tek u međuratnom razdoblju zahvaljujući osnivanju Sveučilišta u Tartuu 1919. godine i značajnom radu Hansa Kruusa.³³ To je u znatnom kontrastu s Litvom, još jednom baltičkom državom, u kojoj su amaterski povjesničari poput Teodora Narbutasa ili njegovog suvremenika Daukantasa uspostavili nacionalnu metanaraciju još 1830-ih i 1840-ih.³⁴ Takva sinkronija asinkronog (Ernst Bloch) zahtijeva dijakronijsku i sinkronijsku usporedbu nacionalnih historiografija u Europi i šire.

Gdjegod i kadgod su povjesničari ujedno bili glasnogovornici nacije, nastojali su naglasiti jedinstvo nacije i vrlo često superiornost njihove nacije nad drugima. Kozmopolitski počeci nacionalne ideologije u Herdera brzo su se zaboravljali kako je teklo 19. stoljeće. Unatoč tome, povjesničari su također bili neophodan dio zvanja koje se ubrzano europeiziralo krajem 19. stoljeća. S obzirom da je većina fakultetski obrazovanih povjesničara vjerovala da učenost podrazumijeva objektivnost, tvrdili su da znanost ne bi trebala biti ograničena nacionalnim granicama. Održavanje svjetskih povijesnih kongresa datira još iz 1898. godine.³⁵ U prvoj polovici 20. stoljeća bilo je teško održavati i podržavati takav internacionalni duh budući da se tijekom dva svjetska rata povjesničare regrutiralo za pomoć u ostvarivanju ratnih ciljeva njihovih zemalja.³⁶ Nakon 1918. godine, kada vojnu nije popratila kulturna demobilizacija, povijest se kao nikada do tada koristila u političke svrhe, za prekrojavanje granica i iskorištavanje prošlosti za nacionalni dobitak u sadašnjosti.³⁷ Tijekom ovog razdoblja, značajnog za nacionalnu historiografiju, nije se mogla razriješiti velika napetost između jakog nacionalizma i predanosti transnacionalnim profesionalnim mrežama.

Ako je povjesničarima bio problem pomiriti transnacionalno samorazumijevanje i nacionalnu obvezu, tada su se oni sigurno i borili da bi održali jedinstvo nacionalne metanaracije te obranili nacionalnu povijest i nacionalni karakter od alternativnih interpretacija. Jedinstvenost dominantne nacionalne priče osobito su i neprestano ugrožavale religijske i klasne naracije. Moralo ih se integrirati u nacionalnu metanaraciju što je često dovodilo do trzavica i povijesnih kontroverzi. Sagledamo li prvo pitanje religije, možemo vidjeti da su u Srednjoj, Zapadnoj i Sjevernoj Europi gotovo svi povjesničari, uz par izuzetaka, pretežito protestantske vjere. Čak i kada nisu bili pobožni kršćani, u njihovim je historiografijama bio superiornan „kulturalni protestantizam“ dok se katolicizam smatrao nazadnom, praznovjermom i protunacionalnom silom koja je sprečavala razvoj. Anti-katolicizam u protestantskim nacionalnim historiografijama dodatno su poticale liberalne sklonosti nacionalnih povjesničara 19. stoljeća. U nekim dijelovima Europe katolicizam je bio izravno povezan s represijom nacionalnih ambicija. Stoga se u Habsburškoj Monarhiji katolicizam često poistovjećivao s njemačkim tendencijama ka stvaranju carstva, dok su se nacionalne težnje Čeha, Slovaka i Mađara iskazivale kroz njihovu religiju, odnosno husitizam, luteranizam i kalvinizam. U Britaniji je katolicizam definiran kao „strani“ dok se protestantsko britansko carstvo ponosno odupire katoličkom utjecaju kontinentalne Europe.³⁸ Finski je povjesničar Renvall eksplicitno opisao katolicizam kao nešto strano nordijskom načinu razmišljanja. U naracijama u kojima se protestantizam predstavlja kao glavni sastojak nacionalnog identiteta vrlo često se protestantsku vjeru povezuje s razvojem političke nacije. Uspostavljanje britanskog i njemačkog konstitucionalizma te švicarskog republikanizma i duboko su ovisile o shvaćanju protestantizma. Katoličke su se naracije svjesno izbacivale i često nazivale čudovišnima iako su pojedini katolici, poput lorda Actona u Britaniji i Franza Schnabela u Njemačkoj, mogli postati cijenjeni članovi povjesničarskog zvanja. U vjerski heterogenim zemljama, poput Njemačke, Švicarske i dapače Slovačke, protestantske su priče često dominirale u povjesničarskom zvanju.

Međutim, različite su vjerske zajednice (protestanti, katolici, ortodokсни kršćani, Židovi) izgradile vlastite zasebne nacionalne naracije koje su često podpirale različite vjerske sredine. U Njemačkoj i Nizozemskoj su primjerice nacionalne

naracije bile podijeljene s obzirom na različite vjerske denominacije. Nasuprot tome, U Francuskoj se javila razdjelnica između svjetovnih naracija i njihovih katoličkih alternativa. Slična situacija bila je i u vjerski homogenim zemljama. U luteranskoj Švedskoj i katoličkoj Španjolskoj razdjelnica je također bila između svjetovnih i religijskih nacionalnih naracija. Ako su postojale male trzavice između nacije i vjere, kao što je to bio slučaj u nekim jednovjerskim zemljama poput Norveške, vjera nije igrala bitnu ulogu u nacionalnoj naraciji. Zapravo se uzimala zdravo za gotovo. Nasuprot tome, u Istočnoj je Europi vjera služila kao važan znak različitosti na graničnim područjima, primjerice između ortodoksnih Rusa, unijatskih Ukrajinaca i rimokatoličkih Poljaka.³⁹ Vjera je, naravno, mogla postati bitna samo u nacionalnim suparništva u kojima su neprijateljski narodi različitih vjeroispovijesti. S obzirom da su Ukrajina i Rusija obje bile ortodoksne, Poljska i Litva katoličke, a Prusija/Njemačka i Estonija/Latvija protestantske zemlje, nacionalna suparništva su se temeljila na nečem drugom, a ne na vjerskim razlikama.

Vjera i nacionalizam tvorili su snažne saveze, no stvarali su i značajne trzavice. Na nacionalizam se često gledalo kao na oblik svjetovnog milenarizma u kojem ulogu spasitelja od religije preuzima politika.⁴⁰ Istovremeno je ponekad vjera postala jak suparnik naciji kad je u pitanju bila potpuna odanost. U mnogim su pogledima carstva 19. stoljeća s nekoliko zasebnih vjera s različitim razinama autonomije, poput Osmanskog Carstva, lakše preživljavala od nacionalnih država. Razvojem svjetovnog obrazovanja i uspona znanstvene države u modernom razdoblju načela vjere i nacije možda se čine šturim izborom, no bilo je mnogo pokušaja da ih se ujedini. Vjera je i dalje oblikovala ljudske sudbine i identitet, no univerzalne težnje svih vjera često se nisu najbolje uklapale u nacionalne ambicije. Nije pukim slučajem propao pokušaj neo-gvelfa da u Italiji 19. stoljeća izgrade talijansku nacionalnu državu oko lika Pape. Nijedna se europska nacija nije definirala isključivo kroz vjeru. Ne čudi da je Francuz Ernest Renan u svom poznatom pokušaju da definira naciju tvrdio da vjera nije dovoljan temelj za uspostavljanje moderne nacionalnosti.⁴¹ Unatoč tome, vjera je nesumnjivo bila jedna od najsnažnijih veza u mnogim nacionalnim zajednicama i onima koje su težile postati takvima te je stoga očekivano korištena za podupiranje nacionalnih priča.

Vjerska uvjerenja imala su trajni utjecaj na francusku (Thierry, Guizot) i njemačku (Ranke, Droysen, Sybel) historiografiju 19. stoljeća. Povjesničari su često vjerovali da se njihov rad sastoji od praćenja i bilježenja prošlih božjih činova.⁴² Velike povijesne ličnosti prikazivali su kao izvršitelje više sile. Mnogi njemački povjesničari 19. stoljeća proučavali su teologiju i potjecali iz obitelji vikara i svećenika. U njihovim su radovima religijski diskursi postali nacionalizirani, a nacionalni diskursi sakralni. Vjera je služila naciji, no istovremeno postala presudna za razumijevanje nacije. Nacija je postala nova vjera. Struktura nacionalnih naracija vrlo često je pratila strukturu Novog zavjeta. Isusova muka, smrt i uskrsnuće poistovjećivali su se s razaranjem, slomom i konačnim uskrsnućem nacije. Poljski su povjesničari često Poljsku nazivali „Isusom svih nacija“, a usporedbe s mukom Isusovom nesmetano su se pojavljivale i u drugim historiografijama, primjerice mađarskoj.⁴³

U mnogim nacijama vjera je postala ključni sastojak za nacionalno samorazumijevanje. Ortodoksnost i rumunjskostvo gotovo su postali istoznačnice.⁴⁴ Švedska nacija izgrađena je kao luteranski bedem protiv ruske (a samim time i ortodoksne)

ekspanzije. Švedska je također branila europski protestantizam od katoličke protu-reformacije u Tridesetogodišnjem ratu. Danska se u 19. stoljeću često poistovjećivala s introvertiranim luteranizmom.⁴⁵ U Palackýjevoj naraciji o češkoj naciji husitizam iz 15. stoljeća bio je ključni sastojak češkog nacionalnog identiteta. U Poljskoj i Litvi katolička crkva predstavljena je kao institucija koja je osiguravala opstanak nacije tijekom dugih razdoblja bez države.⁴⁶ Katolicizam je bio ključan za nacionalne naracije nastale tijekom Francove i Salazarove vladavine u Španjolskoj i Portugalu.⁴⁷ Obje nacije postale su nacionalne sile spajanjem crkve i krune. U grčkim nacionalnim naracijama ortodoksna crkva predstavljena je kao most do klasične baštine stare Grčke. „Helenističko kršćanstvo“ postalo je kolijevka europske civilizacije i kulture te stoga stavilo modernu grčku naciju u povoljniji položaj naspram svih njenih suparnika.⁴⁸

Vjera je igrala najvažniju ulogu u izgradnji nacionalnih naracija tamo gdje se zadatak nacije definirao u vjerskom smislu. U španjolskim i portugalskim nacionalnim naracijama naglašava se da su obje nacije proširile katoličanstvo na pola planete i da su istjerale muslimane iz Europe. Poljska, Rusija, Habsburška Monarhija i Grčka također su se prikazivale u svojim nacionalnim povijestima kao branitelji kršćanske Europe od nevjernika. Bitka na Mohačkom polju protiv Osmanlija 1526. godine prikazana je kao nacionalna katastrofa za Mađarsku jer se ona žrtvovala za kršćansku Europu. Grčka borba za neovisnost predstavljena je drugim kršćanskim nacijama na Balkanu kao uzor za izgradnju nacionalnih naracija koje se protive prvenstveno islamskoj moći u Europi.⁴⁹ Rekonkvista u Španjolskoj bila je ep o oporavku nacije u kojem su Europljani pobijedili arapsku kulturu.

Vjerske su priče općenito pomogle ujediniti nacionalne naracije iako su također mogle predstavljati prijetnju toj jedinstvenosti. Ista ambivalentnost može se vidjeti i u međuodnosima nacionalnih i klasnih naracija. Kada su se u 19. stoljeću osvijestili socijalni problemi, političari, društveni reformatori i povjesničari počeli su pisati o društvenim klasama i osobito o radničkim klasama. Te povijesti koje su najveću pozornost posvetile pitanju klasa češće su nastajale u sklopu europskih radničkih pokreta nego na europskim sveučilištima 19. stoljeća. Radnički su aktivisti ipak većinom prikazivali klasu i klasne sukobe u nacionalnim okvirima. Takav izbor ukazivao je na želju mnogih socijalista da se ne nadilazi nacionalne priče već da ih se preformulira kako bi uključivale klasu. Povijesti Eduarda Bernsteina o radničkom pokretu u Njemačkoj i povijesti Roberta Grimma o radničkom pokretu u Švicarskoj primjeri su takvih povijesti koje spominju i klasu.⁵⁰ Njihove klasne naracije zapravo su alternativne nacionalne naracije koje prikazuju različita viđenja nacionalnog identiteta i ne pokušavaju nadići nacionalni identitet. U različitim europskim nacionalnim državama takve su pokušaje službeni povjesničari dočekali s različitom dozom otpora. Njemački povjesničari bili su jedni od najrigoroznijih u svojim pokušajima da i u 20. stoljeću spriječe nastajanje klasnih naracija. Dva značajna primjera takvih pokušaja su sljedeći: Gehrard Ritter nazvao je Eckarta Kehra „*Edelbolschewistom*“ (prev. plemeniti boljševik) početkom 1930-ih, a Hans Rothfels uspješno je spriječio Gustava Mayera da pristupi arhivskom materijalu tijekom postojanja Weimarske republike.⁵¹ Nasuprot tome, u Britaniji je konstrukt „naroda“ u naracijama često služio za uklanjanje razornog potencijala klase i za ujedinjavanje nacionalne naracije oko pitanja konstitucionalizma, slobode i individualizma.⁵² Pisanje nacionalne povijesti

u okvirima „naroda“ omogućilo je povjesničarima poput Trevelyana da ujedine klasu i naciju te napišu sveobuhvatnu nacionalnu naraciju.

Na prijelazu stoljeća klasa se počela uvlačiti i u akademski diskurs, osobito tamo gdje su socijalna i ekonomska povijest imale istaknutiju ulogu u povjesničarskom zvanju. Ipak je istovremeno klasa nacionalizirana. Stoga je primjerice Karl Lamprecht prikazao svoje zanimanje za klasu i društvene probleme u njemačkoj nacionalnoj povijesti.⁵³ U Britaniji su bračni par Hammond, Webbs, R.H. Tawney i G.D.H. Cole bacili u prvi plan klasu i klasnu povijest, no uglavnom su se bavili isključivo nacionalnim temama. Prvi su pripadnici škole Anala bili nedvojbeno manje zainteresirani za nacionalni okvir u historiografiji od svih drugih profesionalnih povjesničara u međuratnoj Europi te su aktivno poticali pisanje komparativnih i transnacionalnih povijesti u kojima se koristi kategorija „klasa“.⁵⁴ Isto vrijedi i za Međunarodni institut za društvenu povijest u Amsterdamu koji je osnovan 1935. godine i koji je bio izričiti pobornik transnacionalne i komparativne povijesti klase.⁵⁵ To su prvi pokušaji osporavanja dominantne nacionalne paradigme u historiografiji. Klasna je paradigma bila važan element u ovim naporima budući da su povjesničari, primjerice Arthur Rosenberg, preferirali „klasu“ pred „nacijom“ kao osnovni okvir povijesne analize.⁵⁶ Postojali su i drugi značajni kritičari nacionalnih metanaracija u ovom klasičnom razdoblju nacionalne historiografije. No, možda nijedan nije poznatiji od Herberta Butterfielda koji je u svom djelu *Whig Interpretation of History* (prev. Whigovska interpretacija povijesti) izričito tvrdio da se ne bi sve događaje u engleskoj povijesti trebalo gledati kroz navodne bezvremenske vrijednosti – individualna sloboda, ustavna država i vjerska tolerancija. Međutim, oni su rijetko nudili alternativu onome čega su se htjeli riješiti. Oni koju su prihvatili klasu umjesto nacije kao vodeći okvir za svoje povijesti uspjeli su ponuditi tu alternativu.

Međutim, puno češći trend ostao je uvođenje „klase“ u „naciju“. Kako je socijalna povijest dobivala na značaju unutar nacionalnih povijesti, njihov važan dio postala je „klasa“. Klasne povijesti osporavale su stariju, gotovo potpuno političku konstrukciju nacije. Pokušavale su unijeti socijalni konstrukt u nacionalnu povijest. Novi interes za „klasu“ i „društvo“ nije značio napuštanje ranijih nacionalnih obveza, što se vidi iz hiper-nacionalizma njemačkih *Volksgechichte*a (prev. nacionalnih povijesti), snažnog patriotizma vodećih figura škole Anala i Webbova često raspravljana engleština. Ni u sovjetskoj historiografiji nakon 1917. godine nije se odmaknulo od nacionalnog okvira. Postojeće ruske nacionalne priče povremeno su se odbacivale kao buržoaske te se zahtijevalo da ih se zamijeni revolucionarnim nacionalnim pričama koje su trebale naglasiti doprinos radnika u stvaranju nacionalne države. No, za vrijeme Staljina historiografija je preuzela i prilagodila mnoge ruske nacionalističke priče koje su bile istaknute u carskoj historiografiji.⁵⁷ Stoga se u Staljinovom Sovjetskom Savezu u puno manjoj mjeri nego u carskoj Rusiji moglo tvrditi da je porijeklo prve ruske države bilo išta drugo do slavensko. Debata o porijeklu prve ruske države zapravo je dugogodišnja. Još od 18. stoljeća slavofili su inzistirali na tome da je Rusija slavenskog porijekla dok su normanisti tvrdili da je ruska država vikinškog porijekla. Zanimljivo je primijetiti da su neki ne-Rusi poput Gustava Ewersa podupirali slavensku stranu, a neki Rusi poput Mihajla Pogodina normansku stranu. Međutim, u Staljinovoj Rusiji država i Komunistička stranka podupirali su i promovirali argument Mihajla Lomonosova o slavenskom porijeklu Rusije.

Kada se u 19. stoljeću pojavio diskurs o klasama, njegovi su ga zagovornici gotovo bez iznimke pokušali povezati s nacionalnim diskursom tvrdnjama da je nepravedno društveno, kulturno i politički isključivati radničku klasu iz nacije. Radnici su tvorili stvarnu naciju te su se stoga trebali reafirmirati kao dio nacije. Oni koji su bili „privilegirani“ nauštrb drugih, nazivani su parazitima i zaprekama ka jedinstvu. Glavi problem u pitanju jedinstva povezivao je klasne i nacionalne priče. Baš kao u nacionalnim pričama, i u klasnim se pričama opsesivno pokušavalo otkriti porijeklo nacionalnih klasnih borbi i stvoriti kontinuiranu povijest nacionaliziranih klasnih borbi od daleke i mutne prošlosti do danas. Obje su vrste priča nastojale ukloniti sebične „sebične“ interese. Međutim, gdje se mogla naći ta sebičnost? U mnogim zemljama među aristokracijom, no sve češće se srednja klasa spominjala kao glavna zapreka jedinstvu. Ta je vrsta diskursa uvijek postavljala pitanje koja bi se društvena klasa trebala smatrati nositeljem nacionalnih ideja. Odgovor na ovo pitanje nevjerojatno je raznolik u različitim dijelovima Europe. U Poljskoj je to bila aristokracija i mnogi su povjesničari poput Lelewela naglašavali koliko je važna za stvaranje nacije bila borba aristokracije protiv apsolutizma u 15. i 16. stoljeću. U industrijski razvijenijim zemljama, poglavito Britaniji, konstrukt nacije centrirao se uglavnom oko srednje klase, a nacionalne priče vrtjele su se oko problema stalnog industrijskog, političkog i kulturnog razvoja. U Skandinaviji i Ukrajini, u kojima su slobodni seljaci tvorili važan dio stanovništva, nacija se stvarala oko ideja o seljačkim slobodama koje je trebalo braniti od domaće ili češće „strane“ elite koja je zadirala u njih. U slučajevima gdje je neprijatelj klase bio strani, klasni sukobi su vrlo lako postajali etnički. Stoga se u Habsburškoj Monarhiji njemačka elita često prikazivala u nacionalnim pričama drugih nacija kao jedan od glavnih nacionalnih i klasnih neprijatelja. Neke manje nacije, poput Čeha i Slovaka, samosvjesno su se prikazivale kao pučke nacije koje se suprotstavljaju „stranoj“ eliti i privilegiranoj aristokraciji.

Klasne priče često se grupiralo oko revolucija i revolucionarnih događaja. Revolucije su bile određujući trenuci za nacije (Francuska, 1789.; Rusija, 1917.), no bili su također trenuci kada su klasa i nacija dolazile u sukob. Revoluciju se često može naći kao odsutni „drugo“ čak i u onim nacionalnim pričama koje ne spominju vlastitu uspješnu revoluciju. U nekim nacionalnim pričama, poput britanske i njemačke, nastoji se pokazati da je revolucija nepotrebna. U njima su revolucija i klasa često prikazivane izvan nacionalne tradicije. Priče o revoluciji uvijek su bile priče o povećanju demokratskih prava i sloboda. Kao takve, naglašavale su postojeće nejednakosti i isključenja. Kada su bile neuspješne, pitanja o manjku jedinstva su i dalje postojala. Kada su bile uspješne, tvrdnje o ponovno nađenom jedinstvu postavile su temelje mitovima o revolucijskom porijeklu, preporođenim nacijama, pomlađenim i ujedinjenim kroz revolucionarno iskustvo. Ipak, svugdje se mogu naći i anti-revolucijske priče koje prikazuju drugačiju stranu revolucije, odnosno revoluciju kao silu koja dijeli naciju te prisvaja i uništava nacionalne tradicije. U republikanskim francuskim pričama 1789. godine smatrala se izvorom jedinstva i snage, dok se u katoličkim francuskim pričama žalilo da označava pad tradicionalnih francuskih vrijednosti i normi. Čak su i u pro-revolucijskim pričama klasne razlike mogle baciti potpuno drugačije svjetlo na formiranje priče. Dokle god se grčka revolucija prikazivala kao nacionalni ustanak protiv turske opresije, bila je to priča o nacionalnom jedinstvu.

Međutim, kada je Yanis Kordatos protumačio revoluciju kao prvenstveno društveni ustanak usmjeren protiv turskih i domaćih grčkih ugnjetavača, klasa je značajno preformulirala nacionalnu povijest.

Same revolucije značajno su preusmjerile nacionalne priče. U Engleskoj je Slavna revolucija (1688.) bila na mnogo načina početak tradicije historiografije koji je utro put prevlasti konstitucionalističke, whigovske, progresivne nacionalne povijesti. Takve priče u kojima je 1688. godina redovito isticana, dominirale su engleskom nacionalnom povijesti sve do 1960-ih. Godina 1789. označila je početak francuskih republikanskih priča čija je glavna karakteristika bila isticanje snažnih univerzalističkih ambicija za koje je Francuska revolucija služila kao glavna referentna točka. Revolucije u njemačkim zemljama 1848. godine dovele su do značajnog odmaka sjevernonjemačkih liberalnih nacionalnih povjesničara od protudržavnog liberalizma britanskog tipa i njihovog preusmjeravanja na (pruski) etatizam, politiku moći i *realpolitik*. Većina je revolucija, bilo uspješnih ili neuspješnih, dovela do određenog progona tradicija nacionalnog pisanja povijesti. Povjesničari koji su se našli na gubitničkoj strani revolucije bili su prognani, no nastavili su razvijati alternativne nacionalne priče. To se dogodilo u 20. stoljeću tijekom fašističke i komunističke diktature. U oba su slučaja država i stranka zadirale u autonomiju povjesničarskog zvanja i pokušale potkopati, ušutkati i zastrašiti one povjesničare koji nisu pisali u skladu s propisanom nacionalnom povijesti. Međutim, nacionalne povijesti Njemačke, Italije, Španjolske i Portugala napisali su mnogi prognani povjesničari koji su nastavili sa svojim radom često u teškim okolnostima u raznim zemljama koje su im pružile utočište tijekom fašističke i autoritativne diktature. Nacionalne povijesti komunističkih zemalja Srednjoistočne i Srednje Europe nakon 1945. godine često su na zapadu iznošene u javnost tijekom Hladnog rata. Nacionalne povijesti nastale u progonstvu rijetko su bile izravni nastavci nacionalnih paradigmi koje su poražene ili ušutkane revolucijom. U većini je slučajeva na takve nacionalne povijesti utjecalo mnoštvo složenih faktora – samo progonstvo i izloženost povijesnoj kulturi zemlje domaćina. Stoga je primjerice na poznatog njemačkog povjesničara Hansa Rothfelsa utjecao njegov prisilni progon u Ameriku, iako u njegovom slučaju postoje mnoge suptilne poveznice između njegovog radikalnog konzervatizma u međuratnim godinama i liberalnog konzervatizma u godinama nakon 1945.⁵⁸

Taj potencijal klase da osporava dominantne nacionalne metanaracije navodno se nije pojavljivao u pričama o rasi. Kultura i jezik bili su glavna potpora romantičarskoj etnizaciji nacionalnih povijesti u 19. stoljeću. Etničke su priče stoga obično postale zamjenjive s nacionalnim. Krajem 19. stoljeća rast popularnosti socijalnog darvinizma u Europi doprinio je nastanku kategorije „rase“ u nacionalnoj historiografiji. Ideje o kulturnoj nadmoći sada su se spajale s idejama o rasnom porijeklu. Stoga su se historiografije Srednjoistočne Europe trebale nositi i reagirati na njemačke povijesti koje su povezivale navodnu misiju civiliziranja Istočne Europe sa superiornosti njemačke rase nad slavenskim rasama.

Rasna nacionalna (nacionalistička) historiografija postala je vrlo popularna u međuratnom razdoblju te je proširila prethodno dominantno etničko-državno viđenje nacije, osobito u onim zemljama gdje su nakon Prvog svjetskog rata postojale velike etničke manjine van granica nacionalne države, poput Njemačke i Mađarske.⁵⁹

Tvrđnjama da nacija ima pravo ujediniti ljude istog etničkog porijekla ta je povijest doprinijela revidiranju granica te opravdala rat, etničko čišćenje i genocid. Njemački *Volksgeschichte* možda je najpoznatiji primjer takve rasne historiografije u međuratnom razdoblju. No, daleko od toga da je bio jedini.⁶⁰ Primjerice u Grčkoj je bila popularna Megali ideja (Velika ideja) prema kojoj su nekadašnje bizantske zemlje zapravo grčke te ih stoga treba osloboditi od Turaka. Upravo je paralelno stvaranje različitih etničkih priča na istom teritoriju učinilo načelo etniciteta toliko eksplozivnim budući da se odmah javljalo pitanje što učiniti s „etničkim drugim“. U zemljama s čvrsto uspostavljenom nacionalnom državom i povijestima u kojima se etničke manjine tradicionalno ignoriraju i uklanjaju iz nacionalnih priča (npr. Laponci u Norveškoj, Švedskoj i Finskoj; Eskimi u Danskoj; Romi u Mađarskoj), a u kontekstu promjena nastalih uslijed Drugog svjetskog rata, etničke i rasne definicije nacije dovele su do neviđenih oblika divljaštva uključujući genocid i sveopće etničko čišćenje. To će imati veliki utjecaj na preoblikovanje nacionalnih priča u Europi u desetljećima nakon 1945. godine.

Prema postnacionalnim nacionalnim povijestima? Od kraja Drugog svjetskog rata do danas⁶¹

Nacionalne povijesti diljem Europe preispitivale su se nakon promjena koje su uslijedile nakon rata, okupacije, suradnje s neprijateljskim snagama i genocida između 1939. i 1945. godine. Prilagođavanje nacionalnih priča u Europi poslijeratnom svijetu također je značilo pomirenje s hladnoratovskom podjelom Europe. Odmah nakon 1945. godine povjesničari diljem Europe borili su se kako bi stabilizirali postojeće nacionalne priče usred tolike nesigurnosti i preispitivanja. Ne iznenađuje da je do najradikalnijeg preispitivanja nacionalne povijesti došlo u onoj zemlji koja je bila odgovorna za zločine koji su preplavili Europu u šest godina: Njemačku. Alexander Abusch osmislio je viđenje njemačke nacionalne povijesti koje je ubrzo prozvano „teorija jada“ (*Misertheorie*) budući da je prikazivalo tijek njemačke povijesti kao niz katastrofi.⁶² Vanjski promatrači njemačke nacionalne povijesti, poput A.J.P. Taylora iz Britanije, 1945. godine obično su se slagali da se u njemačkoj nacionalnoj povijesti javljaju samo ekstremi i stoga je ona gotovo potpuna suprotnost postupnoj reformi koja karakterizira britansku nacionalnu metanaraciju.⁶³

Iznenađuje da su oni koji su bili odgovorni za sastavljanje njemačke metanaracije relativno kratko preispitali vlastite priče. Abuschove su teorije vrlo brzo postale nepopularne među istočnonjemačkim komunistima koji su htjeli izgraditi nacionalnu povijest koja bi im pomogla poduprijeti i održati novu komunističku Njemačku. U Zapadnoj Njemačkoj gotovo nepromijenjeni povjesničari težili su tome da ostanu tihi ili su pronalazili isprike za svoju sveopću potporu nacizmu i ratu. Nationalsocijalizam uglavnom je prikazan kao iznimka drugim neokaljanim nacionalnim tradicijama.

Zemlje koje su bile saveznice nacističkoj Njemačkoj suočile su se sa zadatkom da objasne to savezništvo i uklope ga u nacionalnu priču. Istočno od Željezne zavjese, Mađarska i Rumunjska pronašle su rješenje u službenom podržavanju antifašizma, što je oslobodilo većinu naroda od bilo kakve krivnje. Samo su vladajuće klase bile odgovorne za nevaljalo savezništvo s njemačkim fašistima te su bile kažnjene u poslijeratnim revolucionarnim događajima koji su doveli komuniste na vlast. U Rumunjskoj je

nakon razdoblja strogog internacionalizma i pretjerano kritičkih stavova o nacionalnoj povijesti tijekom ranih 1950-ih uslijedilo dugo razdoblje snažnog nacionalizma koji je podupirao komunistički vođa Ceausescu i koji je iskorištavao tradicionalne nacionalne priče. U Mađarskoj je službeni antifašistički diskurs uspješno prikrilo činjenicu da Mađari nisu bili samo žrtve već i zločinci u Drugom svjetsku ratu te popratnim etničkim čišćenjima i genocidu.

U Zapadnoj Europi osobito su talijanski povjesničari imali zadatak smjestiti autohtoni fašistički pokret u nacionalnom kontinuumu. Najvećim dijelom su to i učinili definiranjem fašizma anti-*Risorgimentom*, tj. antinacionalnim. Baš kao što su njemački povjesničari izbrisali nacionalsocijalizam iz njemačke nacionalne povijesti, tako su i njihovi talijanski kolege učinili isto s fašizmom. Nadalje, talijanski su povjesničari većinom naglašavali da se dobra nacionalna tradicija sačuvala u otporu fašizmu i osobito otporu njemačkoj okupaciji nakon 1943. godine. Taj je otpor predstavljen kao borba za nacionalno oslobođenje i preporod koja je rezultirala osnivanjem druge republike.

U zemljama koje su bile okupirane tijekom Drugog svjetskog rata pokreti otpora bili su neophodni za ponovno uspostavljanje ponosnih nacionalnih priča nakon 1945. godine. Francuska je dobar primjer toga.⁶⁴ Povjesničarske priče umanjivale su značaj sveopće suradnje s nacionalsocijalistima i umjesto toga prikazivale su pokret otpora kao predstavnika francuske nacije ujedinjene u borbi za slobodu i nacionalni preporod. Ta priča o otporu imala je snažnu klasnu notu, dok je u svojoj dominantnijoj golištičkoj verziji obećavala reintegraciju i spas svih Francuza neovisno o klasi. U Danskoj se tradicionalna protunjemačka sklonost nacionalne metanaracije dodatno podupirala nakon Drugog svjetskog rata. Okupacija je smatrana nacionalnim poniženjem koje je proveo agresivan i ekspanzionistički susjed koji je naišao na kolektivni otpor.

Jedina zemlja koja se od početka do kraja Drugog svjetskog rata borila protiv nacističke Njemačke i koja je izbjegla okupaciju bila je Britanija. I u ovoj je zemlji na nacionalnu priču duboko utjecalo to iskustvo. Opisivalo se većinom kao „najsvidljiviji britanski trenutak“ u kojem su načela individualizma, konstitucionalizma i slobode porazila tiraniju i diktaturu. Međutim, patnje svih Britanaca u ratu su također ponovno usmjerile pozornost na mnoge socijalne nejednakosti koje su karakterizirale ovu „otočnu naciju“. Povijest rata gradila se kao povijest rastuće svijesti da socijalna reforma i pravda moraju uslijediti nakon ratnog heroizma. Pobjeda laburista 1945. godine i njihovi popratni pokušaji da uspostave socijalnu državu i pravednije društvo izravno su povezani s ratnim iskustvom. Britanska nacionalna priča oduvijek je bila priča o postupnoj reformi, a laburističke reforme nakon 1945. godine uklopile su se u tu nacionalnu priču kao najnovije poglavlje duge i kontinuirane nacionalne povijesti.

Slične strategije nisu bile moguće u većini kontinentalne Europe. Pokušaji stabilizacije tradicionalnih nacionalnih priča nisu dugo opstali. Dodatne kritike o nacionalnim pričama pojavile su se krajem 1950-ih i doprinijele odmaku povijesti od nacionalne paradigme. U Njemačkoj je rad Fritza Fischera o izbivanju Prvog svjetskog rata doveo u pitanje ideju nacionalsocijalizma kao samo čudnu nezgodu u njemačkoj nacionalnoj povijesti.⁶⁵ Nakon Fischera nova je generacija povjesničara počela postavljati pitanja o porijeklu nacionalsocijalizma u njemačkoj nacionalnoj povijesti. Prvu njemačku nacionalnu državu između 1871. i 1945. godine promatralo se s više skepti- cizma. Do 1980-ih postojali su povjesničari koji su tvrdili da je ujedinjena Njemačka

bila samo privremena struktura u Europi i nesretno iskustvo za milijune Nijemaca i Europljana. To je bilo nešto što se ne smije ponoviti.

U Italiji suljevičarski povjesničari slijedili Dennisa Macka Smitha u tvrdnjama da je talijanski fašizam prije nastao iz nacionalizma *Risorgimenta* iz devetnaestog stoljeća nego bio anomalija.⁶⁶ U ovom je slučaju tradicionalna nacionalna priča dovedena u pitanje budući da su talijanski povjesničari analizirali mnoge poveznice između fašizma i talijanskog nacionalizma 19. stoljeća. Drugdje u Europi mitovi o otporu počeli su se rušiti 1970-ih i 1980-ih s obzirom da su povjesničari otkrili koliko je raširena bila suradnja s nacionalsocijalističkim režimima okupacije.⁶⁷

Čak i u zemljama koje su uspjele ostati neutralne tijekom sukoba, s vremenom su na površinu izbila neugodna pitanja. U Švedskoj i Španjolskoj usredotočilo se na količinu ekonomske (i u slučaju Španjolske vojne) suradnje s nacističkom Njemačkom tijekom rata. U Švicarskoj se usredotočilo na pitanje švicarskih banaka i imetka milijuna Židova koji su nestali u nacističkim koncentracijskim logorima. Švicarsko povjerenstvo Bergier koje je istraživalo postupke švicarskih banki tijekom Drugog svjetskog rata, provelo je 25 detaljnih istraživanja između 1996. i 2001. godine.⁶⁸ Tek je početkom 21. stoljeća Španjolska započela debatu o nekim najneugodnijim aspektima Francove diktature.⁶⁹ U Finskoj su tek 1980-ih povjesničari počeli razotkrivati blisku suradnju finskih generala s Nijemcima u ratu protiv Sovjetskog Saveza. Do tada se uloga Finske kao saveznice nacionalsocijalističke Njemačke uglavnom poricala.

Kada su tradicionalne nacionalne naracije postale upitne, povjesničari su počeli tražiti druga rješenja. U Švedskoj su primjerice počeli graditi nacionalnu povijest oko Švedske kao pionira i uzora socijalne države. U nekolicini europskih zemalja poslijeratna popularnost ideje o Europi također je očito bila odgovor na krizu nacionalnih povijesti i nacionalnog identiteta. Uspostavljanjem Europske unije i NATO-a, pitanja o jedinstvu europskog kontinenta i zapadne zajednice naroda pojavila su se na dnevnom redu. Dok su nacistički barbarizam i azijski komunizam morali biti izbačeni iz konstrukta Europe, trajala je potraga za povijesnim dokazima koji bi pokazali da je novi saveznički sustav Hladnog rata na zapadu temeljen na zajedničkim idealima, vrijednostima i političkoj praksi. Ipak, relativno kratkoročan procvat žanra intelektualne povijesti Europe 1950-ih, pokazao je prije svega da bi bilo teško izgraditi povijest kontinenta čija je svrha stvaranje ujedinjenih europskih država.⁷⁰ Taj kontinent je očito bio proizvod nasilnih sukoba i ratova koji čine povijest otrovnim kaležom za europski identitet. Nasuprot tome, nacionalne naracije nastavile su bujati, a nakon kraja Drugog svjetskog rata pomak ka suvremenoj povijesti ojačao je, ako ništa drugo, nacionalizaciju historiografskih tradicija budući da je suvremena povijest možda više od bilo koje druge povijesti nacionalna povijest.⁷¹

Dok su se zapadnoeuropske historiografije nakon 1945. godine mučile s pružanjem kritičnijih procjena tradicionalnih nacionalnih naracija, istočnoeuropske komunističke historiografije činile su se više nego voljnima raskinuti s tim tradicionalnim nacionalnim povijestima. Ideja o antifašističkoj borbi protiv nacizma i njegovih saveznika spojena je s pojmom nacionalne povijesti s dvije linije tradicije. Prva linija sastojala se od svih tih faktora, stvari, događaja i ličnosti koji su ometali razvoj, dok je druga linija uključivala sve što potpomaže razvoj. Dok je prva linija rezultirala fašizmom, druga je doživjela vrhunac u komunizmu i njegovoj budućnosti. Komunističke

su povijesti pažljivo prikazivale „narod“ na strani razvoja. Stoga je „narod“ također bio protiv fašizma i rado prihvatio komunističku transformaciju. Identiteti vladara i onih kojima se vlada u sadašnjosti važan su preduvjet povjesničarima za interpretaciju povijesti.

Najistaknutiji borac protiv fašizma u svim komunističkim historiografijama bio je naravno Sovjetski Savez. Antifašizam nije samo dopustio nacionalnim povjesničarima u komunističkoj Istočnoj Europi da spase nacionalnu tradiciju, već im je također dao priliku da hvale Sovjetski Savez kao domovinu proletarijata koju se mora zaštititi od zlih sila kapitalizma. Takav se internacionalizam lako uklapao u stalnu opsjednutost tradicionalnom nacionalnom povijesti – obojanom u crveno.⁷² U zemljama u kojima je postojalo malo autohtone marksističke historiografije prije 1945. godine, osobito u zemljama poput Mađarske, Slovačke i Poljske, spoj klase i nacionalnih paradigmi našao se u mnogo tradicionalnih naracija. Najpoznatiji su primjer, naravno, nacionalne povijesti Sovjetskog Saveza koje su odmah nakon „velikog domovinskog rata“ bile rusocentričnije i povoljnije gledale na sve aspekte ruske carske povijesti nego ikad prije. Drugdje u komunističkoj Istočnoj Europi povjesničari su primijetili intrigantne dosljednosti između starih nacionalnih i komunističkih te novih nacionalnih priča. Primjerice u Estoniji je tema nacionalnog buđenja ostala popularna tijekom komunističkih godina.⁷³ U susjednoj Latviji neki su povjesničari hvalili latvijske SS trupe jer su značajno doprinijele latvijskoj nacionalnoj ideji.⁷⁴ Jaka nacionalizacija komunističkih historiografija Istočne Europe tijekom Hladnog rata također može objasniti zašto su mnoge istočnoeuropske zemlje svjedočile relativno laganoj tranziciji od komunističkih prema nacionalnim povijestima u razdoblju nakon Hladnog rata. Nakon pada komunizma diljem Istočne Europe zahtijevalo se stvaranje novih nacionalnih povijesti.

Ironično, tradicionalne nacionalne priče često su bolje očuvane u komunističkim historiografijama Istočne Europe nego u pluralističkim historiografijama Zapadne Europe u kojima se rat, genocid i mnoge mračne sjene koje su preplavile Europu u prvoj polovici 20. stoljeća nisu mogli zauvijek izostaviti s pejzaža sjećanja.⁷⁵ Najmračnija sjena – holokaust – nije bila središnja u nacionalnoj historiografiji nijedne europske zemlje. Čak i u zemljama u kojima se nacionalna priča mogla formulirati oko „nacije“ koja pomaže spasiti „svoje“ Židove, primjerice u Danskoj ili Bugarskoj, to se nije dogodilo. U klasičnoj zemlji zločinaca, Njemačkoj, sjećanje o Nijemcima kao žrtvama dominiralo je nacionalnim pričama sve do 1960-ih. Nijemci su bili žrtve Hitlera, savezničkog bombardiranja, etničkog čišćenja, silovanja, mučenja i nepodnošljivih uvjeta u sovjetskim zatvorima za ratne zarobljenike. Tek je nakon 1970-ih holokaust postao kamen temeljac nacionalne historiografije u Njemačkoj. U Izraelu, klasičnoj zemlji žrtava, on je oduvijek bio glavni i temeljni mit. Ako je holokaust ostao na marginama nacionalnih naracija, te su naracije obično bile autorefleksivne i kritične od 1960-ih nadalje.

Taj su trend olakšale promjene u povjesničarskom zvanju tijekom 1960-ih kada je širenje visokoškolskih sustava u Zapadnoj Europi dovelo do nevjerojatnog broja sveučilišnih povjesničara.⁷⁶ S obzirom da je bilo sve teže kontrolirati pristup povjesničarskom zvanju, umnožili su se izazovi za tradicionalne nacionalne naracije. Broj europskih povjesničara sve se više povećavao, a uz to se povijest Europe ili bolje rečeno

povijest europskih nacionalnih država također proučavala sa sve većim utjecajem u bolje opremljenim američkim sveučilištima. Programi razmjene u Zapadnoj Europi, ali i oni između Europe i Sjeverne Amerike, značili su da je sve više i više povjesničara izloženo drugim nacionalnim akademskim sustavima koji su često širili horizonte i poticali interes za transnacionalne i komparativne povijesti. Povjesničari nisu više bili primarno zagovornici nacije, već su i sami sebe počeli smatrati posrednicima između različitih nacionalnih kultura. Sve veća internalizacija povjesničarskog zvanja također je podrazumijevala sve manji značaj različitih nacionalnih stilova historiografije. Nacionalni okvir historiografije postao je sporno područje budući da su se povjesničari okrenuli sub i supranacionalnim okvirima historiografije.

Proboj socijalne povijesti 1960-ih diljem Europe rijetko se pojavljivao zajedno s odmakom od nacionalne paradigme. Fernard Braudel i određeni članovi škole Anala ostavili su po strani naciju, djelomično jer su se usredotočili na ranu modernu i srednjovjekovnu povijest. Neki socijalni povjesničari na istoku i zapadu, npr. Eric Hobsbawm u Britaniji, Jürgen Kocka u Saveznoj Republici Njemačkoj ili Jürgen Kuczynski u Njemačkoj Demokratskoj Republici, pokušali su staviti u povlašteni položaj „klasnu“ naspram „nacije“ kao osnovni okvir za analizu. Međutim, istinski se transnacionalna i komparativna historiografija rijetko pojavljivala. Većina socijalne povijesti nastavila je biti pisana u nacionalnom duhu. Nakon Drugog svjetskog rata osnovani su nacionalni instituti posvećeni proučavanju klasne povijesti i povijesti rada, npr. talijanski Institut Feltrinelli, francuski *Institute français d'histoire sociale* (Francuski institut za socijalnu povijest) ili njemačka *Friedrich-Ebert-Foundation* (Zaklada Friedrich Ebert). Kada je dolaskom nove, postindustrijske ere 1980-ih nacionalizirana klasna metanaracija opala i našla se u ozbiljnoj krizi,⁷⁷ pojavila se i istinska pluralizacija historiografije i njenih metoda. Uslijedile su nova politička historija, nova kulturna historija, nova međunarodna historija, ženska historija, rodna historija, historija odozdo, postmoderna i poststrukturalistička historija koje su počele osporavati starije oblike historiografije. Neke od novih tema i metoda također su počele konkurirati okviru nacionalne povijesti. Povjesničari ženske i rodne historije tvrdili su da se svaku debatu o položaju žena i rodni odnosa u društvu ne može ograničiti na nacionalnu državu.⁷⁸ Historija odozdo osporavala je pretpostavku da je nacionalni okvir ljudima bio najznačajniji u njihovom svakodnevnom životu.⁷⁹ Postmodernizam i poststrukturalizam doprinijeli su potkopavanju osnovnih pojmova nacionalnog identiteta i izgradili put konstruktivističim i naratološkim tumačenjima nacionalne pripadnosti.⁸⁰ Početkom 21. stoljeća mali je broj profesionalnih povjesničara tvrdio da vjera u ujedinjene nacionalne naracije nije problematična.

Skeptičnije i otvorenije perspektive nacionalne povijesti počele su postojati jedna uz drugu uz stalne pokušaje da se ponovno nacionaliziraju identiteti i povijesti u raznim europskim nacionalnim državama. Maniju oko nasljeđa tijekom thačerovske Britanije zagovarao je dio profesionalnih povjesničara poput Geoffreyja Eltona koji se zalagao za domoljubniju povijest.⁸¹ Njemački *Historikerstreit* (prev. povjesničarski spor) 1980-ih nedvojbeno je najpoznatiji i najduži pokušaj liberalno-konzervativnih povjesničara da utvrde da je nacionalna povijest potrebna za podupiranje osjećaja nacionalne povezanosti i pružanje osjećaja nacionalne pripadnosti.⁸² Tijekom 1980-ih prevladali su oni koji su se zalagali za postnacionalne perspektive i nisu htjeli povezati

identitet Zapadne Njemačke s nacionalnom povijesti već varijantama konstitucionalnog patriotizma, no neočekivano ujedinjenje 1990. godine donijelo je drugo poglavlje *Historikerstreita* koje je obilježio značajan povratak nacionalne povijesti.⁸³

Ako je nastanak nacionalne države taj koji je doprinio ponovnoj nacionalizaciji njemačkih naracija 1990-ih, tada je kriza nacionalne države u Italiji potakla tamošnje povjesničare da se okupe u obrani talijanske nacije.⁸⁴ U Francuskoj su glavni predstavnici škole Anala poput Fernanda Braudela zagovarali odmak od nacionalnih perspektiva u poslijeratnom razdoblju te se vratili temi nacije s nostalgичnom i patriotskom notom.⁸⁵ Pad komunističkih režima diljem Istočne Europe svjedočio je raznim pokušajima preporoda nacionalnih povijesti. Neki od njih izravno su se uklapali u obnovljene pokušaje etničkog čišćenja i genocida kao što je bio slučaj u bivšoj Jugoslaviji.⁸⁶ Druge su pratile ksenofobične reakcije i duboko problematične dosljednosti u nacionalnim prošlostima kao što je bio slučaj u baltičkim državama i u Slovačkoj.

Povratak nacionalne povijesti u Europu nakon završetka Hladnog rata nije bio jednostavan. U Njemačkoj je potraga za normalnim nacionalnim identitetom nakon 1990. godine često rezultirala konsenzusom oko nacionalnih identiteta sličnih onima na Zapadu. U toj naraciji oprimjerenoj u nacionalnoj povijesti Heinricha Augusta Winklera, objavljenog 2000. godine, Savezna Republika Njemačka učila je iz svoje ultranacionalističke povijesti i postala pozapadnjačena.⁸⁷ U Britaniji je uspjeh pristupa „četiri nacije“ u britanskoj povijesti tijekom 1990-ih naznačio kraj duge prevlasti engleske nad škotskom, velškom i irskom povijesti.⁸⁸ Unatoč tome što jako zagovara tradicionalne nacionalne naracije u udarnom terminu na televiziji, glas Davida Starkeyja koji žali za gubitkom snažne engleske nacionalne naracije, usamljen je među današnjim akademskim povjesničarima.⁸⁹ Povijest je medija u mnogim zemljama diljem Europe odigrala važnu ulogu u ponovnoj nacionalizaciji povijesnih naracija tijekom i nakon 1990-ih.

U Francuskoj su debate o Vichyju i Alžiru spriječile povratak domoljubnijih naracija, a nedavni protest koji je uslijedio nakon prihvatanja zakona u francuskom parlamentu koji navodno zahtijeva od učitelja i sveučilišnih profesora da prikažu dobrobiti francuskog carstva, jasno pokazuje ograničenja ponovne nacionalizacije povjesničarskog zvanja u „la grand patrie“.⁹⁰ Povijest carstva naravno je podvrgnuta intenzivnom procesu nacionalizacije u različitim nacionalnim historiografijama Europe. Istovremeno je akademskim povjesničarima gotovo onemogućeno predstavljanje povijesti carstva kao nastavka slavne nacionalne povijesti, i to ne pod utjecajem postkolonijalnog pristupa historiografiji. Postkolonijalne su perspektive pomogle u slamanju nacionalnih priča europskih nacionalnih država.⁹¹ Churchillovo djelo *History of the English-Speaking Peoples* (Povijest naroda engleskog govornog područja) nedvojbeno je bilo posljednji dah carske povijesti koji pjeva hvalospjeve o anglosaksonskoj rasi kao kolonizatorima i donositeljima civilizacije.⁹² Pedeset godina nakon toga, carska historiografija nije samo bolno svjesna negativnog omjera kolonijalizma i imperijalizma, nego i većinom postavlja pitanja o procesima kulturnog prijenosa socijalnih, kulturnih i političkih praksi iz Europe u neeuropske zemlje, ali i obrnuto, iz koloniziranih i podređenih periferija u gradsko središte. To istraživanje uspješno razrješava statično i nepromijenjeno razumijevanje središta i periferije koje su koristili u starijim analizama svjetskih sustava.⁹³

Interes za prijenos i transnacionalizam zapravo nadilazi carske povijesti. Tijekom 1990-ih i 2000-ih mlađi povjesničari često su prihvaćali komparativne i transnacionalne metode kako bi nadišli nacionalnu povijest. Istovremeno su, međutim, drugi povjesničari upozorili na to da se ne smije čupati žito s kukuljem i da se treba prepoznati važnost nacionalnog okvira u mnogim aspektima povijesti 19. i 20. stoljeća. Oni su stoga nastojali uspostaviti oblike nacionalne historiografije koji su svjesni metodoloških i teorijskih izazova starije nacionalne povijesti i koji predstavljaju kaleidoskopsko viđenje nacije koja je multi-perspektivna, frakcionirana i ne-esecijalna.⁹⁴ Početkom 21. stoljeća čini se da će auto-refleksivnija nacionalna povijest nastaviti postojati zajedno sa sve popularnijim transnacionalnim i komparativnim perspektivama koje relativiziraju važnost nacionalnog okvira u analizama i tumačenju prošlosti. Mnogi povjesničari diljem Europe raduju se istinskoj europeizaciji i mogućoj globalizaciji historiografije,⁹⁵ no suočeni su s teškom borbom u Europi u kojoj su nacionalne države i dalje najznačajnije utočište identiteta i najvažniji okvir za pisanje povijesti.

Zaključak: prema sretnom eklekticismu?

Nacionalna historiografija nije nastala u 19. stoljeću. Mnoštvo je nacionalnih tropa mnogo starije i datira iz srednjovjekovne i renesansne Europe. Tijekom 18. stoljeća prosvjetiteljski su povjesničari pisali nacionalne povijesti. Međutim, tek se pojavom romantičarske historiografije u 19. stoljeću nacionalna povijest počela pisati kako bi prvenstveno odredila što je specifično i posebno u nacijama shvaćenim kao kolektivnim osobnostima sa svojim jedinstvenim karakteristikama. Jezik, književnost, kultura i povijest postale su određujuće karakteristike različitih etničkih skupina koje su težile stvaranju nacija i uspostavljanju nacionalnih država. U 19. stoljeću temeljita nacionalizacija historiografija podudarila se s profesionalizacijom povijesti kao discipline te stvorila povjesničare koji su bili prethodnici graditelja nacija diljem Europe budući da su bili autoriteti za prošlost nacije. Uspon historizma u europskoj historiografiji poslužio je kao sredstvo dodjeljivanja „znanstvenog“ autoriteta polju historiografije i pripisivanja svojim praktičarima posebnu ulogu tumača prošlosti koji, zahvaljujući svojoj znanosti, posjeduju ključ za razumijevanje sadašnjosti i predviđanje budućnosti.

Nacionalni okvir se znatno razlikovao u Europi 19. stoljeća. Jedan okvir razvio se u dugovječnim nacionalnim državama Zapadne i Sjeverne Europe, poput Španjolske, Portugala, Britanije, Francuske, Nizozemske, Švedske i Danske, drugi u nacijama koje su jednom bile nezavisne, no u spomenutom stoljeću nisu imale vlastitu nacionalnu državu, poput Poljske, Litve, Mađarske i Češke, treći u onim nacijama koje nisu mogle izgraditi institucionalno uporište za svoje nacionalne ambicije te su stoga okrenule etno-kulturnim definicijama nacije, poput Finske, Norveške, Slovačke, Ukrajine, Bugarske, Srbije i Hrvatske. Još jedna varijanta nacionalnog okvira razvila se i u zemljama poput Grčke, Italije i Rumunjske koje su otkrile svoje drevne pretke u antičkoj Grčkoj, Rimskom Carstvu i Daciji te sukladno tome tvrdile da postoje osnovne dosljednosti u nacionalnom karakteru od drevnih predaka do današnjeg doba.

Usprkos izvanrednoj raznolikosti nacionalnih okvira, materijal za izgradnju romantičarske nacionalne povijesti bio je nevjerojatno sličan diljem Europe, od zapada do istoka te od sjevera do juga. Nakon Herdera etnizacija nacionalnih priča je usmjerila

veću pozornost na jezik i književnost, uključujući jezik i običaje „običnih ljudi“. Interes za originalnost kultura doveo je do natjecanja diljem Europe u kojem je zadatak povjesničara bio pokazati da je njihova kultura originalnija od drugih. Interes za porijeklo dodatno je povećavao brige oko originalnosti kultura. Povjesničari su se međusobno natjecali kako bi dokazali da njihova nacija ima dugovječnije i čvršće korijene u mutnoj i dalekoj prošlosti od drugih nacija. Mitovi o porijeklu ubrzo su preplavili različite nacionalne povijesti diljem Europe. Duge povijesti nedvojbeno su podrazumijevale povijesti o padu i obnovi u kojima bi nakon razdoblja degeneracije uslijedilo razdoblje restauracije i „zlatno doba“ tijekom kojih je nacija značajno doprinijela europskoj civilizaciji. Svaka nacija definirala se u odnosu na njen jedinstven nacionalni duh te u odnosu na njene nacionalne neprijatelje, kako unutarnje tako i vanjske. Ti su neprijatelji često bili feminizirani što ukazuje na važnost roda u nacionalnim naracijama u Europi. Nacionalne su neprijatelje često porazili nacionalni heroji, a i jedni i drugi, heroji i neprijatelji, bili su nepobitni pripadnici panteona romantičarskih nacionalnih naracija.

Nastavak 19. stoljeća označio je pojavu pozitivističkih tradicija koje su se suprotstavljale herojskim romantičarskim nacionalnim naracijama. Pojačala se i institucionalizacija povijesnih istraživanja te zahtijevala sve veće standarde za kritiku izvora i povijesni profesionalizam. Romantičarske povijesti ponovno su se analizirale, proglasilo ih se nezadovoljavajućim te ih se odreklo budući da šire povijesne mitove i poluistine. Rigoroznije pozitivističke historiografije nisu odustale od nacionalnog smjera u historiografiji. Upravo suprotno, pružile su nacionalnim pričama čvršće „znanstvene“ temelje. Povjesničari su se smatrali neophodnim djelom međunarodne zajednice profesionalnih povjesničara koji nastoji dostići iste visoke standarde vještine u formuliranju svojih priča. Ujedno su se borili kako bi očuvali povezanost i jedinstvenost nacionalnih priča suočenih s alternativnim vjerskim i klasnim naracijama koje su predstavljale prijetnju u vidu osporavanja nacionalnih paradigmi. U takvim su okolnostima nacionalne povijesti bile nevjerojatno uspješne u uključivanju tih alternativnih naracija u svoj žanr.

Kada su se europske nacije sukobile u Prvom svjetskom ratu, povjesničari i njihove naracije bili su od velike važnosti u održavanju kulturne mobilizacije nacija i pružanju argumenata za ratne napore. Zanimljivo je da vojnu demobilizaciju nakon Prvog svjetskog rata nije popratila i ona kulturna. Međuratne je godine zapravo obilježila radikalizacija nacionalnih naracija, osobito u onim nacionalnim državama koje su nakon rata izgubile značajnu količinu teritorija ugovorima u Versaillesu i Trianonu. Osobito u Njemačkoj i Mađarskoj razvile su se rasne verzije etno-kulturnih naracija koje su nastojale revidirati granice nakon rata i proširiti nacionalne granice kako bi uključile i sve one koji su po narodnosti smatrani Nijemcima i Mađarima. Međutim, nacionalne su naracije bujale i drugdje. Kada su se europske nacije po drugi puta našle u vojnom sukobu, i to sukobu koji se proširio po kontinentu i svijetu, nacionalne naracije i njihovi pisci bili su na prvoj liniji kad je bilo potrebno legitimirati rat, etničko čišćenje i genocid. Nakon 1945. godine pokušaji da se ponovno stabiliziraju tradicionalne nacionalne naracije bili su kratkoročni budući da se u prvom planu u velikom broju europskih nacionalnih država nakon 1950-ih našlo puno autokritičnijih i autorefleksivnijih viđenja nacionalne povijesti. Nakon 1960-ih porast broja povjesničara i pluralizacija metoda i tema doprinijela je relativnom opadanju interesa za žanr nacionalne historiografije. Međutim, tijekom razdoblja Hladnog rata nacija je

ostala važan historiografski okvir u Istočnoj i Zapadnoj Europi iako je izgubila svoju ekskluzivnost i gotovo potpunu prevlast koje je prije imala u povjesničarskom zvanju.

Europeizacija političkog okvira u Zapadnoj Europi uspjela je stabilizirati multinacionalne države tako što je umanjila značaj nacionalnog okvira. Španjolska, Britanija i Belgija i dalje postoje kao nacionalni entiteti, ali ipak spremni za borbu, dok su se Rusija, Jugoslavija i Čehoslovačka raspale 1990-ih kada su se suočile sa snagom etničkih priča koje više nije obuzdavao komunistički imperijalizam. Međutim, ponovna nacionalizacija historiografije nije se mogla naći samo diljem Istočne Europe. Bila je jako snažna iz različitih razloga i u dijelovima Srednje i Zapadne Europe. Povjesničari su pohrlili u obranu nacionalnog okvira budući da bi se pokušaj Europske Unije da stvori „što čvršću uniju“ mogao smatrati prijetnjom nacionalnom identitetu te budući da su se u raznim zapadnoeuropskim nacionalnim državama razvili separatistički nacionalistički pokreti. Ipak je ponovna nacionalizacija povijesnih naracija tijekom 1990-ih bila znatno drugačija od nacionalizacije koja je dominirala 19. stoljećem i međuratnim razdobljem. Te naracije više se puta opisivalo kao post-klasičnim nacionalnim naracijama s obzirom da su znatno autorefleksivnije i znatno svjesnije konstruktivne prirode svih oblika nacionalne pripadnosti od svojih prethodnica. Samim time su puno otvorenije i tolerantnije prema drugim konstrukcijama nacionalnog identiteta.

Mnogi bi bili u iskušenju pitati jesu li nacionalni povjesničari u suvremenoj Europi uspjeli obuzdati opasne aspekte nacionalnih naracija, osobito ekkluzivnost i esencijalizam? Je li se uspjelo savladati dvolični karakter nacionalne paradigme i je li nacija danas prvenstveno sredstvo emancipacije, političkih prava i slobode, a ne rata i genocida? Jesmo li uistinu na putu prema „sretnom eklekticismu“ pod utjecajem globalizacije i postmodernizma? Odgovori na ova pitanja razlikuju se u različitim dijelovima Europe i, prema mom mišljenju, bilo bi preuranjeno raskrstiti s nacionalnim paradigrama i naracija koje bi tek mogle pokazati koliko prijeteće mogu biti. Nacionalni „drugi“ unutar Europe i dalje itekako postoje, a čak se konstruiraju i europski „drugi“ osobito u obliku Turske i Rusije. Jugoslavija i sudbina mnogih jugoslavenskih povjesničara tijekom 1990-ih također bi trebalo biti upozorenje da se ne smije otpisati zlobnu stranu esencijalizirane i rasne nacionalne povijesti.

Bilješke:

- 1 Ne bih napisao ovo poglavlje da nema petogodišnjeg projekta Europske znanstvene zaklade „Prezentiranje prošlosti: pisanje nacionalnih povijesti u Europi 19. i 20. stoljeća“ koji sa zadovoljstvom vodim od 2003. godine. Zahvalan sam stotini, pa i više, znanstvenika iz trideset europskih zemalja koji su prisustvovali na radionicama i konferencijama te svojim radovima obogatili projektne publikacije. Više informacija može se dobiti na:
<http://www.uni-leipzig.de/zhs/esfnhist>
- 2 John Gillingham, „Civilizing the English? The English Histories of William of Malmesbury and David Hume“, *Historical Research*, 124 (2001), 17-43.
- 3 J.G.A. Pocock, *Barbarism and Religion*, vol. 2: *Narratives of Civil Government* (Cambridge, 1999).
- 4 Caspar Hirschli, „Das humanistische Nationskonstrukt vor dem Hintergrund modernistischer Nationalismustheorien“, *Historisches Jahrbuch*, 122 (2002) 355-396; Reinhard Stauber, „Nationalismus vor dem Nationalismus? Eine Bestandsaufnahme der Forschung zu „Nation“ und „Nationalismus“ in der frühen Neuzeit“, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 47 (1996) 139-165; Johannes Helmuth, Ulrich Muhlack and Gerrit Walther (ur.), *Diffusion des Humanismus: Studien zur nationalen Geschichtsschreibung europäischer Humanisten* (Göttingen, 2002).

- 5 Franz Bosbach, „Der französische Erbfeind: zu einem deutschen Feindbild im Zeitalter Ludwig XIV“, u: idem (ur.), *Feindbilder. Die Darstellung des Gegners in der politischen Publizistik des Mittelalters und der Neuzeit* (Cologne, 1992), 117-139; Ekkehard Klug, „Das „asiatische“ Russland: über die Entstehung eines europäischen Vorurteils“, *Historische Zeitschrift*, 245 (1987) 265-289.
- 6 Heinz Schilling, „Nationale Identität und Konfession in der europäischen Neuzeit“, u: Bernhard Giesen (ur.), *Nationale und kulturelle Identität: Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit* (Frankfurt/Main 1991), 192-252.
- 7 Pojam *Sattelzeit* uveo je u povijesne naznosti njemački povjesničar Otto Brunner kako bi okarakterizirao razdoblje između 1750. i 1850. godine kada su stari feudalni poredak zamijenili moderni komercijalizirani odnosi. Više informacija može se naći u: Pim den Boer, „The Historiography of German *Begriffsgeschichte* and the Dutch Project of Conceptual History“, u: Iain Hampsher-Monk, Karin Tilmans and Frank van Vree (ur.), *History of Concepts: Comparative Perspectives* (Amsterdam, 1998), 18.
- 8 Heiko Feldner, „The New Scientificity in Historical Writing around 1800“, u: Stefan Berger, Heiko Feldner and Kevin Passmore (ur.), *Writing History. Theory and Practice* (London, 2003), 3-22.
- 9 Više informacija o važnosti te razlike za historiografiju i problematiku njezinog održavanja može se naći u: Chris Lorenz, „Drawing the Line: ‘Scientific’ History between Myth-Making and Myth-Breaking“, u: Stefan Berger and Linas Eriksonas (ur.), *Narrating the Nation: The Representation of National Narratives in Different Genres* (Oxford, 2007, u tisku).
- 10 Georg G. Iggers i James M. Powell (ur.), *Leopold von Ranke and the Shaping of the Historical Discipline* (Syracuse, 1990).
- 11 David J. M. Hooson (ur.), *Geography and National Identity* (Oxford, 1994).
- 12 Peter Gay, *The Enlightenment: The Science of Freedom* (New York, 1996), 368-395.
- 13 Joep Leersen, „The Rhetoric of National Character: a Programmatic Survey“, *Poetics Today*, 21:2 (2000) 267-292.
- 14 Johan van der Zande, „August Ludwig Schlözer and the English Universal History“, u: Stefan Berger, Peter Lambert and Peter Schumann (ur.), *Historikerdialoge. Geschichte, Mythos und Gedächtnis im deutsch-britischen kulturellen Austausch 1750-2000* (Göttingen, 2003), 135-156.
- 15 H. B. Nisbet, „Herder: the Nation in History“, u: Michael Branch (ur.), *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region, Nineteenth and Twentieth Centuries* (Helsinki, 1999), 78-96.
- 16 Više informacija o nedominantnim etničkim grupama u Europi devetnaestog i dvadesetog stoljeća može se naći u seriji knjiga od osam svezaka pod nazivom *Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe (1850 - 1940)* (Dartmouth, 1991-1993).
- 17 Eric Hobsbawm i Terence Ranger (ur.), *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983). Ova knjiga je naravno bila glavna inspiracija za bogata istraživanja o različitim „izmišljenim tradicijama“.
- 18 Jo Tollebeek, „Historical Representation and the Nation-State in Romantic Belgium (1830-1850)“, *Journal of the History of Ideas* (1998) 329-353.
- 19 Više informacija o nacionalnim herojima može se naći u: Linas Eriksonas, *National Heroes and National Identities. Scotland, Norway and Lithuania* (Brussels, 2004).
- 20 Više informacija vezanih uz historiografiju možete naći u pionirskoj studiji Bonnie Smith, *The Gender of History: Men, Women and Historical Practice* (Cambridge/Mass., 1998), i u nešto recentnijoj knjizi: Ilaria Porciani and Mary O’Dowd, *History Women*, posebno izdanje djela *Storia della Storiografia* 46 (2004). Opći pregled može se naći u: Ida Blom, Karen Hagemann i Catherine Hall (ur.), *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century* (Oxford, 2000).
- 21 Više informacija o vezi građanstva i vojnog roka te isključivanja žena iz političke sfere u Europi 19. stoljeća može se naći u: Ute Frevert, „War“, u: Stefan Berger (ur.), *A Companion to Nineteenth Century Europe* (Oxford, 2006), 417-431.
- 22 Ernest Gellner tvrdio je da se nacionalizam razvio u „zonama“, od Zapadne kroz Srednju do Istočne Europe (odgovaraju okvirno trima zonama). Dodatne se informacije mogu naći u njegovom radu: „Nationalism and the International Order“, u: idem, *Encounters with Nationalism* (Oxford, 1996), 20-33.
- 23 Mark Hewitson i Tim Baycroft (ur.), *What is a Nation? Europe, 1789-1914* (Oxford, 2006).
- 24 John Breuilly, „Historians and the Nation“, u: Peter Burke (ur.), *History and Historians in the Twentieth Century* (Oxford, 2005), 56-87.
- 25 Joep Leersen, *Remembrance and Imagination. Patterns in the Historical and Literary Representation of Ireland in the Nineteenth Century* (Cork, 1996).
- 26 J. F. Začek, *Palacký. The Historian as Scholar and Nationalist* (The Hague, 1970).
- 27 Stephen Velychenko, *National History as Cultural Process. A Survey of the Interpretations of Ukraine’s Past in Polish, Russian, and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914* (Edmonton, 1992).
- 28 Frank Hadler and Mathias Mesenhoeller (ur.), *Vergangene Größe und Ohnmacht in Ostmitteleuropa: Repräsentation imperialer Erfahrung in der Historiographie seit 1918* (Leipzig, 2006).

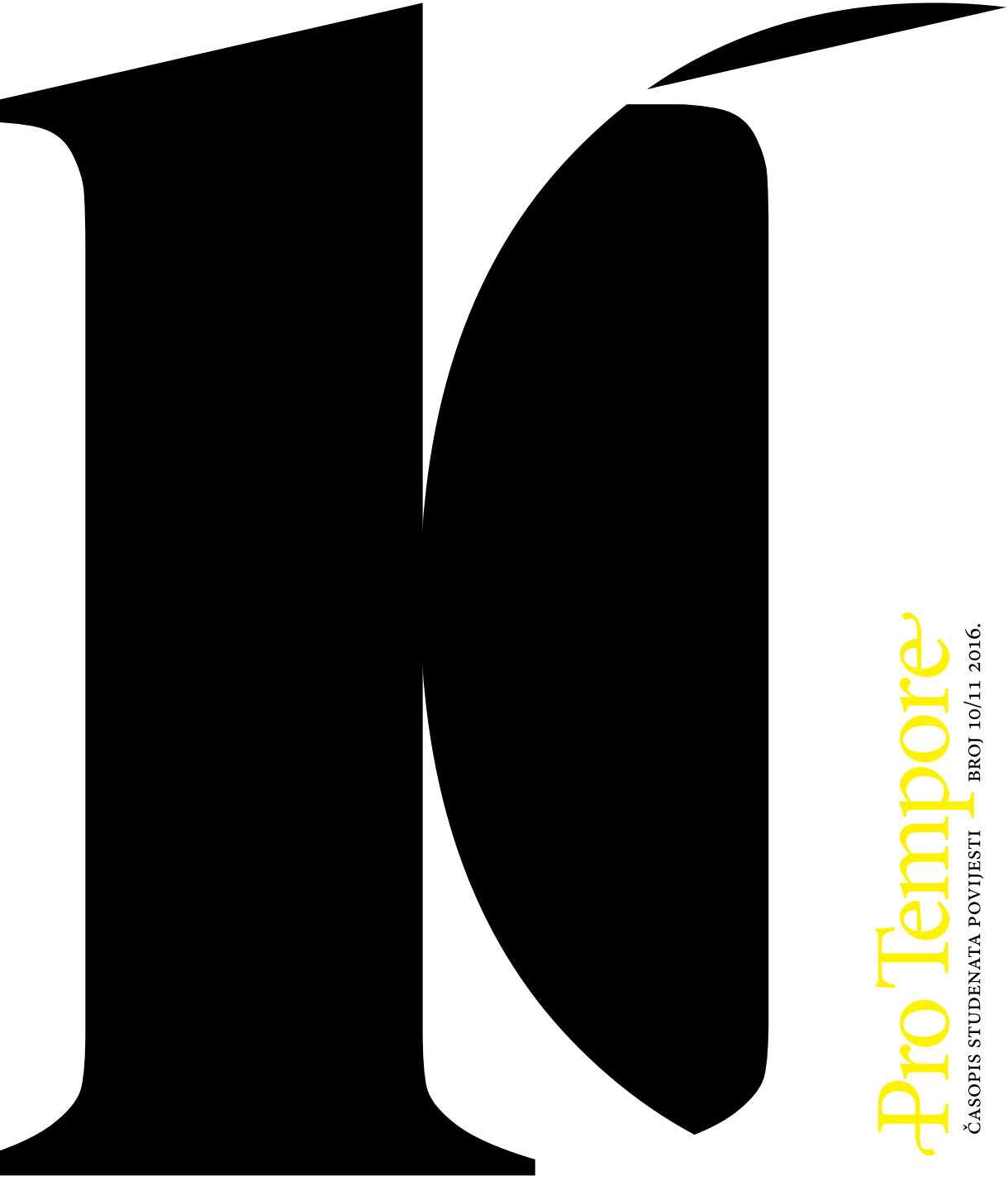

- 29 Roland Hill, *Lord Acton* (Yale, 2000).
- 30 Guy P. Marchal and Aram Mattioli (ur.), *Erfundene Schweiz. Konstruktionen nationaler Identität* (Zurich, 1992).
- 31 Maciej Janowski, „Three Historians“, *CEU History Department Yearbook*, (2001/2) 199-232.
- 32 T. Prymak, „Hrushevsky and the Ukraine's "Lost" History“, *History Today* 39 (1989) 42-46.
- 33 S. i. J. Kivimäe, „Estonische Geschichtsforschung an der Universität Tartu 1920-1940. Ziele und Ergebnisse“, in: G. von Pistoilors, T. U. Raun, P. Kaegbein (ur.), *The Universities in Dorpat/Tartu, Riga and Wilna/Vilnius 1579-1979* (Cologne, 1987).
- 34 Antanas Kulakauskas, „Rediscovery of the History of Lithuania in the Nineteenth and early Twentieth Centuries“, u: Branch (ur.), *National Histories*, 259-264.
- 35 Karl Dietrich Erdmann, *Toward a Global Community of Historians: The International Historical Congresses and the International Committee of Historical Sciences, 1898-2000* (Oxford, 2005).
- 36 Dodatne informacije o takvim primjerima u Njemačkoj mogu se naći u: Matthew Stibbe, *German Anglophobia and the Great War, 1914-1918* (Cambridge, 2001).
- 37 Više informacija o „kulturnoj demobilizaciji“ može se naći u: John Horne, „Kulturelle Demobilisierung 1919-1939. Ein sinnvoller historischer Begriff?“, u: Wolfgang Hardtwig (ur.), *Politische Kulturgeschichte der Zwischenkriegszeit 1918-1939* (Göttingen, 2005), 129-150.
- 38 Chris Clark and Wolfram Kaiser, *Culture Wars. Secular - Catholic Conflict in Nineteenth Century Europe* (Cambridge, 2003). Dodatne informacije mogu se naći i u Keith Robbins, *History, Religion and Identity in Modern Britain* (London, 1993).
- 39 Informacije o jakom utjecaju vjere na nacionalne tendencije u Srednjoj i Istočnoj Europi mogu se naći u: Joachim Bahlke and Arno Strohmeier (ur.), *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur* (Stuttgart, 1999); Hans-Christian Maner i Martin Schulze Wessel (ur.), *Kirche und Staat, Religion und Gesellschaft in Ostmitteleuropa in der Zwischenkriegszeit* (Stuttgart, 2002).
- 40 Elie Kedourie, *Nationalism* (Oxford, 1993); Heinz-Gerhard Haupt and Dieter Langewiesche (ur.), *Nation und Religion in der deutschen Geschichte* (Frankfurt/Main, 2001).
- 41 Ernest Renan, „What is a Nation?“ [1882], reprint u Vincent P. Pekora (ur.), *Nations and Identities* (Oxford, 2001), 172 f.
- 42 Thomas Albert Howard, *Religion and the Rise of Historicism* (Cambridge, 2000).
- 43 Árpád von Klimó, *Nation, Konfession, Geschichte. Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext 1860 - 1948* (Munich, 2003).
- 44 Celia Hawkesworth, Muriel Heppell and Harry Norris (ur.), *Religious Quest and National Identity in the Balkans* (Houndmills, 2001).
- 45 Različiti aspekti skandinavske historiografije mogu se naći u: Frank Meyer i Jan Eivind Myhre (ur.), *Nordic Historiography in the Twentieth Century* (Oslo, 2000). Također i u: Bo Stråth i Øystein Sørensen (ur.), *The Cultural Construction of Norden* (Oslo, 1997).
- 46 Virgilis Krapauskas, *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-Century Lithuanian Historicism* (New York, 2000).
- 47 Dobar pregled španjolske historiografije može se naći u: Xosé Manoel Núñez, *Historiographical Approaches to Nationalism in Spain* (Saarbücken, 1993), a portugalske historiografije osobito u Sérgio Campos Matos, *Historiografia e memória nacional (1846-1899)* (Lisbon, 1998).
- 48 Effi Gazi, *Scientific National History: The Greek Case in Comparative Perspective 1850-1920* (Frankfurt/Main, 2000); Antonis Liakos, „The Construction of National Time: The Making of the Modern Greek Historical Imagination“, *Mediterranean Historical Review*, 16:1 (2001) 27-42.
- 49 Informacije o Balkanu možete naći u sljedećoj prekrasnoj knjizi: Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (Oxford, 1997).
- 50 Informacije o povezanosti nacionalne i klasne paradigme mogu se naći u: Stefan Berger i Angel Smith (ur.), *Nationalism, Labour and Ethnicity 1870-1939* (Manchester, 1999).
- 51 Poznat pregled njemačke povijesti i dalje se nalazi u: Georg Iggers, *The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*, 2. izdanje (Middletown/Ct., 1983).
- 52 Michael Bentley, *Modernising England's Past: English Historiography in the Age of Modernism 1870-1970* (Cambridge, 2006).
- 53 Roger Chickering, *Karl Lamprecht. A German Academic Life, 1856-1915* (Atlantic Highlands, 1993).
- 54 Informacije se mogu naći u klasiku: Marc Bloch, „Pour une histoire comparée des sociétés européennes“, *Revue de Synthèse Historique*, 46 (1928) 15-50.
- 55 Maria Hunink, *De Papieren van de Revolutie: Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis 1935 - 1947* (Amsterdam, 1986).
- 56 Arthur Rosenberg, *Demokratie und Sozialismus. Zur politischen Geschichte der letzten 150 Jahre* (Amsterdam, 1938). Informacije o Rosenbergu mogu se naći u Mario Kefler, *Arthur Rosenberg. Ein Historiker im Zeitalter der Katastrophen (1889-1943)* (Cologne, 2003).
- 57 Više informacija o ruskoj historiografiji devetnaestog stoljeća može se naći u: Thomas M. Bohn, *Russische Geschichtswissenschaft von 1880 bis 1905. Pavel N. Miljukov und die Moskauer Schule* (Cologne, 1998). Dobar primjer Staljinove naklonosti tradicionalnim ruskim nacionalističkim pričama može se

- naći u: Maureen Perrie, *The Cult of Ivan the Terrible in Stalin's Russia* (Houndmills, 2002).
- 58 Informacije o Rothfelsu mogu se naći u: Johannes Hürter i Hans Woller (ur.), *Hans Rothfels und die deutsche Zeitgeschichte* (Munich, 2005).
- 59 Informacije o povijesti ratova između Njemačke i Poljske mogu se naći u: Jan M. Piskorski s Jörg Hackmann i Rudolf Jaworski (ur.), *Deutsche Ostforschung und polnische Westforschung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Disziplinen im Vergleich* (Osnabrück, 2002).
- 60 Manfred Hettling (ur.), *Volksgeschichte im Europa der Zwischenkriegszeit* (Göttingen, 2003).
- 61 Ovo poglavlje uvelike se temelji na: Stefan Berger, „A Return to the National Paradigm? National History Writing in Germany, Italy, France and Britain from 1945 to the Present“, *Journal of Modern History*, 77:3 (2005) 629-678.
- 62 Alexander Abusch, *Der Irrweg einer Nation* (Berlin, 1946).
- 63 A.J.P. Taylor, *The Course of German History* (London, 1945).
- 64 H.R. Kedward, „French Resistance: a Few Home Truths“, u: William Lamont (ur.), *Historical Controversies and Historians* (London, 1998), 3-14.
- 65 John A. Moses, *The Politics of Illusion. The Fischer Controversy in German Historiography* (London, 1975).
- 66 Dennis Mack Smith, *Italy: a Modern History* (Ann Arbor/ MI, 1959).
- 67 Europski panoptikum u čijem fokusu se ne nalazi historiografija može se naći u: Monika Flacke (ur.), *Mythen der Nationen: 1945: Arena der Erinnerungen*, 2 sv. (Mainz, 2004).
- 68 Informacije o radu povjerenstva mogu se naći na: <http://www.uek.ch/en/>
- 69 David Rey, 'Erinnern und Vergessen im post-diktatorischen Spanien', u: Martin Sabrow, Ralph Jessen i Klaus Große Kracht (ur.), *Zeitgeschichte als Streitgeschichte. Grosse Kontroversen seit 1945* (Munich, 2003), 347-369.
- 70 Heinz Duchhardt i Andreas Kunz (ur.), *Europäische Geschichte als historiographisches Problem* (Mainz, 1997).
- 71 Zanimljiva usporedba tradicija suvremene povijesti diljem Europe može se naći u: Alexander Nützensadel i Wolfgang Schieder (ur.), *Zeitgeschichte als Problem. Nationale Traditionen und Perspektiven der Forschung in Europa* (Göttingen, 2004).
- 72 Frank Hadler, 'Drachen und Drachentöter: Das Problem der nationalgeschichtlichen Fixierung in den Historiographien Ostmitteleuropas nach dem zweiten Weltkrieg', u: Christoph Conrad i Sebastian Conrad (ur.), *Die Nation schreiben: Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich* (Göttingen, 2002), 137-164.
- 73 Jörg Hackmann, "Historians as Nation-Builders". *Historiographie und Nation in Estland von Hans Kruus bis Mart Laar*, u: Markus Krzoska i Hans-Christian Maner (ur.), *Beruf und Berufung. Geschichtswissenschaft und Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert* (Münster, 2005), 125-142.
- 74 Leo Dribins, "The historiography of Latvian nationalism in the twentieth century", u: Branch (ur.), *National Histories*, 253. Informacije o preoblikovanju ukrajinske nacionalne povijesti nakon 1990. godine mogu se naći u: Taras Kuzio, *Nation-Building in the Ukraine: The Search for Identity* (London, 1998).
- 75 Martin Evans i Ken Lunn (ur.), *War and Memory in the Twentieth Century* (Oxford, 1997).
- 76 Lutz Raphael, *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart* (Munich, 2003), osobito 215 ff.
- 77 Odličan sažetak o razvoju klasne povijesti i povijesti rada u Zapadnoj Europi može se naći u: M. van der Linden i L. Heerma van Voss, „Introduction“, u: eidem (ur.), *Class and other Identities. Entries to West European Labour Historiography* (Amsterdam, 2001).
- 78 Laura Lee Downs, *Writing Gender History* (London, 2004).
- 79 Alf Lüdtke (ur.), *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life* (Princeton, 1995).
- 80 Homi Bhabha (ur.), *Nation and Narration* (London, 1990).
- 81 Geoffrey Elton, „The Historian's Social Function“, *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th series, 27 (1977) 197-211.
- 82 Charles Maier, *The Unmasterable Past. History, Holocaust and German National Identity* (Cambridge/ Mass., 1988); Richard J. Evans, *Forever in Hitler's Shadow. West German Historians and the Attempt to Escape from the Nazi Past* (New York, 1989); Geoff Eley, „Nazism, Politics and the Image of the Past: Thoughts on the West German Historikerstreit 1986-87“, *Past and Present*, 121 (1988), 171-208.
- 83 Stefan Berger, *The Search for Normality. National Identity and Historical Consciousness in Germany since 1800*, new pb edn (Oxford, 2002).
- 84 Silvana Patriarca, „Italian NeoPatriotism: Debating National Identity in the 1990s“, *Modern Italy*, 6 (2001).
- 85 Fernand Braudel, *L'Identité de France*, 2 sv. (Paris, 1986); dobra kritika može se naći u: Julian Jackson, „Historians and the Nation in Contemporary France“, u: Stefan Berger, Mark Donovan i Kevin Passmore, *Writing National Histories. Western Europe since 1800* (London, 1999), 241.
- 86 Wolfgang Höpken, „Vergangenheitspolitik im sozialistischen Vielvölkerstaat Jugoslawien 1944-1991“, u: Petra Bock i Edgar Wolfrum (ur.), *Umkämpfte Vergangenheit* (Göttingen, 1999); dodatne opće informacije mogu se naći u: Ulf Brunnbauer (ur.), *(Re)Writing History in South-East Europe* (Essen, 2004); Sorin Antohi (ur.), *Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*

(Budapest, 2006).

- 87 Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 2 sv. (Munich, 2000).
- 88 Hugh Kearney, *The British Isles: A History of Four Nations* (Cambridge, 1989).
- 89 David Starkey, „The English Historian’s Role and the Place of History in English National Life“, *The Historian*, 71 (2001) 6-15.
- 90 Jane Marshall, „Liberté takes back seat as scholars told: think “positive”“, *The Times Higher Education Supplement*, 6 January 2006, 19.
- 91 Dipesh Chakrabarty, *Provincialising Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton, 2000); Simon Gikandi, *Maps of Englishness. Writing Identity in the Culture of Colonialism* (New York, 1996); Partha Chatterjee, *The Nation and its Fragments. Colonial and Postcolonial Histories* (Princeton, 1993).
- 92 Winston Churchill, *A History of the English-Speaking Peoples*, 4 sv. (London 1956-1958).
- 93 Imanuel Wallerstein, *The Modern World System*, 3 sv. (London, 1974-1988).
- 94 Podaci o Njemačkoj osobito se mogu naći u Konrad H. Jarausch i Michael Geyer, *Shattered Past. Reconstructing German Histories* (Princeton, 2003).
- 95 Noviji zbor europskih suvremenih povjesničara, EurhistXX, izričito se bavi proučavanjem različitih načina europeiziranja historiografije. Više informacija može se naći na: <http://www.eurhistxx.de/>.
Drugi povjesničari u Europi intenzivno rade na globalizaciji historiografije. Kao primjer mogu se navesti mnogobrojni sudionici Prvog europskog kongresa svjetske i globalne povijesti koji je organiziran na Sveučilištu u Leipzigu pod vodstvom Matthiasa Middella u rujnu 2005. godine. Intrigantan poziv da se historiografija europeizira može se naći u: Stuart Woolf, „Europe and its Historians“, *Contemporary European History*, 12 (2003) 323-337.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI – BROJ 10/11 2016.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 10/11 2016.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti
Godina VIII, broj 10-11, 2016.

Glavni i odgovorni urednik

Tomislav Brandolica

Zamjenik glavnog urednika

Filip Šimetin Šegvić

Uredništvo

Tomislav Brandolica, Marta
Fiolić, Kristina Frančina, Marko
Lovrić, Valentina Nedeljko, Nikola
Seiwerth, Filip Šimetin Šegvić

Urednici pripravnici

Zvonimir Plavec, Vjenceslav
Rupčić, Porin Šćukanec Reznicek

Redakcija

Tomislav Brandolica, Marta Fiolić,
Kristina Frančina, Marko Lovrić,
Valentina Nedeljko, Zvonimir
Plavec, Vjenceslav Rupčić, Nikola
Seiwerth, Porin Šćukanec Reznicek,
Filip Šimetin Šegvić

Recenzenti

dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Ivo Banac
dr. sc. Tomislav Galović
dr. sc. Ivo Goldstein
dr. sc. Iskra Iveljić
dr. sc. Tvrtko Jakovina
dr. sc. Hrvoje Klasić
dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
dr. sc. Jelena Marohnić
dr. sc. Mirjana Matijević Sokol
dr. sc. Hrvoje Petrić
dr. sc. Drago Roksandić
Marie Scatena, MA
akademik Arnold Suppan
Marina Šegvić, prof.
dr. sc. Božena Vranješ Šoljan

Lektura i korektura

Gabrijela Detelj
Marta Fiolić
Ana Jelić
Nikolina Kos
Marko Pojatina
Tihomir Varjačić

Dizajn i priprema za tisak

DZN studio

Prijevodi s engleskog jezika

Tomislav Brandolica
Tina Miholjančan, prof.
Marija Marčetić
Ivan Markota
Krešimir Matešić
Judita Mustapić
Kristina Videković

Prijevodi s njemačkog jezika

Mirela Landsman Vinković
Filip Šimetin Šegvić
Azra Plićanić Mesić

Prijevodi s francuskog jezika

Jasna Čirić, prof.
Marta Fiolić
Marija Galić
Tea Šimičić

Prijevodi s talijanskog jezika

Tihana Filipčić
Loretta Lanča

Izdavač

Klub studenata povijesti – ISHA
Zagreb

Tisak

Mediaprint – Tiskara Hrastić

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo
stavove autora i ne predstavljaju
nužno stavove i mišljenja
uredništva i izdavača

Izdavanje ovog časopisa financijski su omogućili:

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest
Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu,
Studentski zbor
Sveučilišta u Zagrebu

Privatne donacije:

Vesna Miović, I. P., M. Č.

Redakcija časopisa Pro tempore
svim se donatorima iskreno
zahvaljuje na financijskoj podršci!

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva:

Klub studenata povijesti – ISHA
Zagreb
(za: Redakcija Pro tempore),
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3,
10000 Zagreb

E-mail:

pt.redakcija@gmail.com
tomislav.brandolica@gmail.com